

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЧАНИШЕВА Аліна Рашидівна

УДК: 347.412(477)

**ЗМІСТ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ВІДНОСИН ЗА ЦИВІЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2018

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України
МАЙДАНИК Роман Андрійович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри цивільного
права юридичного факультету;

доктор юридичних наук, професор
КАНЗАФАРОВА Ілона Станіславівна,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін;

доктор юридичних наук, професор
ГРИНЬКО Світлана Дмитрівна,
Хмельницький університет управління та права,
завідувач кафедри цивільного права та процесу

Захист відбудеться «10» листопада 2018 року о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.136.01 Міжнародного гуманітарного університету адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 33 (зал засідань).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Міжнародного гуманітарного університету за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 33.

Автореферат розісланий «09» жовтня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д.Г. Манько

Актуальність теми. Попри те, що зобов'язання як онтологічне явище та наукове поняття досліджувалися впродовж тривалого часу багатьма науковцями, і в актах цивільного законодавства, і в науковій, навчальній та популярній літературі збереглися і багатозначність поняття зобов'язання, і нечіткість його змісту та меж. Така ситуація склалася не тільки навколо поняття зобов'язання, а й навколо інших понять зобов'язального права, зокрема, договору. Тому в дисертації пропонується ввести до наукового та нормативного обігу терміни, які, можливо, і не є новими, але які могли б використовуватися для позначення певних правових явищ, що охоплюються поняттям зобов'язання, чи входять до змісту більш широких понять.

Зазвичай зміст називається елементом зобов'язання поряд з іншими його елементами, такими, як суб'єкти (сторони) і об'єкти зобов'язань. Здавалося б, що основним предметом уваги науки цивільного права має бути зміст зобов'язання, бо якраз зміст виражає сутність зобов'язання. Проте, предметом гострої полеміки у цивілістиці стали об'єкти зобов'язань, чого не можна сказати про зміст останніх. М.М. Агарков понад 75 років тому запропонував вирішення проблеми структурування змісту правових зв'язків, що виникають на підставі цивільного договору чи інших юридичних фактів, які відповідно до законодавства можуть бути підставами виникнення зобов'язань. Але ідеї М.М. Агаркова впродовж тривалого часу не розвивалися.

У сучасній науці цивільного права проблеми змісту зобов'язань та його структурування були досліджені Н.Ю. Голубевою в докторській дисертації «Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання» (2013). Але вся відповідна проблематика вченою не була вичерпана. До цього часу цілісна концепція структурування змісту зобов'язальних відносин науковцями так і не була створена, а тим більше – не була апробована на широкому нормативному матеріалі.

Слід визнати, що юридичній науці до цього часу не вдалося ґрунтовно ані розкрити динаміку змісту зобов'язання від моменту його виникнення до моменту припинення, ані дійти згоди щодо термінів, якими буде позначатися зміст зобов'язання на окремих етапах його розвитку. І ця проблема не зводиться до її суто теоретичних аспектів. Вона має свої прояви і в недостатній визначеності відповідних законодавчих положень (перш за все маються на увазі ст. 5 і п. 4 Прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу України), і в практиці правозастосування як зазначених, так і інших положень цивільного законодавства.

Зміст цивільних зобов'язальних відносин потребує структурування: якщо виокремлюються основні зобов'язання, які, словами М.М. Агаркова, складають ядро зобов'язальних відносин, то слід це структурування змісту зобов'язальних відносин продовжити і довести до логічного завершення.

Ця потреба не обмежується тільки сферою науки цивільного права. Вона є виключно гострою в практиці застосування норм зобов'язального права.

Дослідження змісту зобов'язальних відносин позитивно впливатиме й на правотворчу діяльність. В одному випадку це могло б проявитись у доповненні положень зобов'язального права, в другому – в новому структуруванні нормативного матеріалу, в третьому – дало б змогу виключити ті нормативні положення, які цілком можуть бути замінені розумінням сутності відповідних правовідносин.

Проблеми зобов'язального права досліджено у наукових працях таких відомих учених, як М.М. Агарков, Б.С. Антимонов, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, Ф.І. Гавзе, Б.М. Гонгалло, М.В. Гордон, О.С. Іоффе, О.А. Красавчиков, Л.А. Лунц, Д.І. Мейер, І.Б. Новицький, Й.О. Покровський, І.С. Розенталь, Ф.К. ф. Савіньї, В.С. Толстой, Г.Ф. Шершеневич, К.С. Юдельсон та ін., а також сучасних українських цивілістів: Ч.Н. Азімова, Т.В. Боднар, Н.Ю. Голубевої, С.Д. Гринько, А.Б. Гриняка, О.В. Дзери, І.Р. Калаура, І.С. Кантазарової, Т.С. Ківалової, О.С. Кізлової, А.О. Кодинця, В.М. Коссака, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика, Ю.В. Носіка, О.О. Отраднкової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Н.В. Федорченко, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонкової, О.С. Яворської та ін.

Утім, до цього часу у вітчизняній науці цивільного права ще не було здійснено спеціального комплексного дослідження структури змісту зобов'язальних відносин як складного комплексу цивільно-правових зв'язків, які виникають на підставі договору чи інших юридичних фактів, передбачених цивільним законодавством.

Таким чином, потреби розвитку науки цивільного права, правотворчості та практики правозастосування, проблеми вивчення зобов'язального права у закладах вищої освіти зумовлюють актуальність наукового дослідження змісту зобов'язальних відносин та його структурування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та

культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка концепції структурування змісту зобов'язальних відносин, апробованої на широкому нормативному матеріалі, а також внесення пропозицій щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері регулювання зазначених відносин.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

виокремити прості та складні зобов'язання, визначити їх поняття, а також поняття основних зобов'язань;

виділити у структурі зобов'язальних відносин допоміжні зобов'язання та визначити їх поняття;

сформулювати поняття додаткових зобов'язань та здійснити їх класифікацію;

обґрунтувати доцільність застосування терміну «зобов'язальні відносини», сформулювати поняття зазначених відносин, надати загальну характеристику їх структури та змісту;

розглянути цивільно-правові явища, що виходять за межі понять зобов'язання і зобов'язальних відносин;

відмежувати зобов'язальні відносини від суміжних правових категорій (договору, публічних прав, абсолютних прав, зобов'язань, що виникають через завдання шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг);

виокремити основні майнові зобов'язання, з'ясувати їх зміст, моменти виникнення та припинення;

розглянути основні організаційні зобов'язання, охарактеризувати їх зміст, моменти виникнення та припинення;

визначити правову природу, сторони, зміст, моменти виникнення та припинення допоміжних майнових зобов'язань;

виокремити допоміжні організаційні, організаційно-інформаційні та інформаційні зобов'язання і з'ясувати їх зміст, моменти виникнення та припинення;

розглянути допоміжні заставні зобов'язання і визначити їх зміст, моменти виникнення і припинення;

охарактеризувати зміст, моменти виникнення та припинення окремих видів акцесорних (додаткових забезпечувальних) зобов'язань (акцесорних зобов'язань сплати неустойки, зобов'язань поруки, акцесорних зобов'язань гарантії, завдатку);

виокремити додаткові зобов'язання відшкодування збитків, індексації заборгованості та сплати процентів, з'ясувати їх правову природу, зміст, моменти виникнення та припинення;

обґрунтувати існування додаткових зобов'язань, що виникають після припинення основних зобов'язань, охарактеризувати їх зміст, моменти виникнення та припинення;

сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері регулювання зобов'язальних відносин.

Об'єктом дослідження є зобов'язальні відносини як цивільно-правове явище.

Предметом дослідження є зміст зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України.

Методи дослідження. Дисертація ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, обраних з урахуванням мети і завдань дослідження, його об'єкта та предмета. Історико-правовий метод використовувався у ході дослідження генези розвитку вчення про зобов'язання в цивільному праві (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5) та нормативного закріплення зобов'язань у вітчизняному цивільному законодавстві (розділи 1, 2, 3, 4, 5). Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити поняття зобов'язань у ЦК України і цивільних кодексах деяких зарубіжних країн та встановити можливість урахування позитивного законодавчого зарубіжного досвіду в процесі подальшого вдосконалення правового регулювання зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2). Застосування системно-структурного методу забезпечило відмежування зобов'язальних відносин від суміжних правових категорій (підрозділ 1.5), здійснення класифікації зобов'язань (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3) і визначення структури змісту зобов'язальних відносин (підрозділ 1.3). Звернення до структурно-функціонального методу дозволило визначити функціональне призначення окремих видів зобов'язань у структурі змісту зобов'язальних відносин (розділи 2, 3, 4, 5). За допомогою формально-юридичного методу сформульовано визначення понять «зобов'язальні відносини», «прості зобов'язання», «складні зобов'язання», «складні односторонні зобов'язання», «складні двосторонні зобов'язання», «основні зобов'язання», «основні майнові зобов'язання», «основні організаційні зобов'язання», «допоміжні зобов'язання», «додаткові зобов'язання», «додаткові акцесорні зобов'язання», «зобов'язання поруки», «зобов'язання гарантії», «додаткові зобов'язання щодо відповідальності», «додаткові зобов'язання, що виникають після припинення основних зобов'язань» (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 2.1, 2.2, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2), а також інших понять, авторське визначення яких наводиться у дисертації. Соціолого-правовий метод використовувався під час дослідження емпіричної бази дисертаційної роботи (розділи 1, 2, 3, 4, 5). Метод теоретико-правового моделювання дозволив обґрунтувати пропозиції, спрямовані на вдосконалення ЦК України, інших актів вітчизняного цивільного законодавства у сфері регулювання зобов'язальних відносин (розділи 1, 2, 3, 4, 5).

Нормативну основу дисертації становлять Конституція України, акти цивільного, господарського, сімейного законодавства, інших галузей законодавства України і деяких зарубіжних держав.

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці українських і зарубіжних учених із загальнотеоретичної юриспруденції, філософії, логіки, римського права, цивільного права, господарського права, сімейного права, інших галузей системи права України.

Емпіричну базу дослідження становлять постанови Пленуму Верховного Суду України, узагальнення судової практики Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та інших судів, судові рішення, внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням змісту зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України.

У дисертації одержано такі результати, які мають наукову новизну:

вперше:

запропоновано новий концептуальний підхід до визначення поняття та змісту зобов'язальних відносин, на основі якого обґрунтовано доцільність введення до наукового і нормативного обігу терміну «зобов'язальні відносини». З огляду на існування явища, що позначається цим терміном, досліджуються численні взаємні зв'язки, що існують між елементами, що складають зміст зобов'язальних відносин;

на підґрунті зазначеного концептуального підходу запропонована розгорнута структура змісту зобов'язальних відносин, яка включає прості та складні основні зобов'язання (основні майнові та основні організаційні зобов'язання), допоміжні (допоміжні майнові зобов'язання, допоміжні організаційні, організаційно-інформаційні та інформаційні зобов'язання) і додаткові зобов'язання (забезпечувальні (акцесорні) зобов'язання; зобов'язання, в правовій формі яких реалізується відповідальність за порушення зобов'язань; зобов'язання, що виникають після припинення основних зобов'язань), а також правовідносини, зміст яких складають секундарні права, а також обов'язки, яким не кореспондують суб'єктивні права і які виходять за межі змісту зобов'язань;

визначено поняття зобов'язальних відносин як комплексу цивільно-правових зв'язків, що виникають між сторонами двостороннього чи багатостороннього договору на його підставі та на підставі договору про забезпечення виконання основних зобов'язань, а також на інших підставах, передбачених законом (позадовівірні зобов'язання);

сформульовано поняття простих і складних зобов'язань. Просте зобов'язання визначається як зв'язок одного суб'єктивного права кредитора з кореспондуючим йому обов'язком боржника, а складне зобов'язання – як зв'язок між декількома суб'єктивними правами, що можуть належати одній чи обом сторонам зобов'язання, і кореспондуючими їм обов'язками;

відповідно до запропонованої концепції виокремлено складні односторонні та складні двосторонні зобов'язання. Складні односторонні

зобов'язання – це зв'язок між декількома суб'єктивними правами, що належать одній і тій самій стороні зобов'язання, і кореспондуючими їм обов'язками іншої сторони. Складні двосторонні зобов'язання – це зв'язок між одним або декількома суб'єктивними правами, що належать одній і тій самій стороні зобов'язання, з одним або декількома кореспондуючими їм обов'язками другої сторони разом зі зв'язком між одним або декількома суб'єктивними правами другої сторони з кореспондуючими їм обов'язками першої сторони;

виокремлено основні майнові та основні організаційні зобов'язання. Обґрунтовано, що основними майновими є не тільки зобов'язання, в формі яких здійснюється передання майна, як воно визначається у ст. 190 ЦК України, але й зобов'язання щодо виконання роботи, надання послуги, що мають майнову цінність. До основних організаційних зобов'язань віднесені зобов'язання, що виникають при укладенні договорів, у тому числі на біржах, при проведенні аукціонів і конкурсів, а також договорів між органами місцевого самоврядування і підприємцями про організацію підприємницької діяльності, зокрема, про організацію перевезень пасажирів транспортом загального користування;

обґрунтовано доцільність виокремлення у структурі змісту зобов'язальних відносин поряд з основними зобов'язаннями допоміжних зобов'язань, відсутність яких породжує велику кількість спорів про цивільні права, що не може бути правильно вирішена без виокремлення зазначених зобов'язань;

визначено поняття допоміжних зобов'язань як елементу структури змісту зобов'язальних відносин, а також співвідношення допоміжних зобов'язань з основними та додатковими зобов'язаннями. Доведено, що допоміжні зобов'язання не можуть існувати без основних. Відсутність допоміжних зобов'язань ускладнює виконання обов'язків і здійснення суб'єктивних прав в основних зобов'язаннях;

досліджено допоміжні майнові зобов'язання, що входять до змісту зобов'язальних відносин як складного комплексу цивільно-правових зв'язків, які виникають на підставі договору чи інших юридичних фактів, передбачених цивільним законодавством. Згруповано відповідні цивільні права та обов'язки, що входять до змісту зобов'язальних відносин та утворюють допоміжні майнові зобов'язання;

виокремлено допоміжні організаційні, організаційно-інформаційні та інформаційні зобов'язання. Визначено їх сторони, зміст, моменти виникнення та припинення. Доведено, що зазначені зобов'язання не вміщуються в межі основних майнових зобов'язань. Їх виокремлення є можливим у межах зобов'язальних відносин, які мають свою структуру та зміст. Основне їх призначення – забезпечити нормальне функціонування основних зобов'язань;

обґрунтовано, що окремим видом допоміжних зобов'язань є допоміжні майнові та організаційні зобов'язання, що входять до структури змісту

зобов'язальних відносин і служать нормальному розвитку абсолютних правовідносин щодо застави. Суть застави полягає у переважному праві заставодержателя на задоволення своєї забезпеченої заставою вимоги за рахунок предмету застави, тобто заставні правовідносини є абсолютними, а для їх нормального розвитку законодавством передбачено систему допоміжних майнових і організаційних зобов'язань;

аргументовано доцільність значного розширення кола правових явищ, які охоплюються поняттям додаткових зобов'язань, але виходять за межі поняття акцесорних зобов'язань. У такий спосіб, з одного боку, буде віддаватися данина традиції, що йде від римського права, а з іншого боку, – буде враховуватися потреба у переході до нової класифікації відповідних цивільно-правових явищ. Відтак поняття додаткових зобов'язань і акцесорних зобов'язань стають різними: перше – родовим, а друге – видовим;

здійснено класифікацію додаткових зобов'язань залежно від їх змісту і моментів виникнення та припинення на три види: 1) забезпечувальні (акцесорні) зобов'язання; 2) зобов'язання, в правовій формі яких реалізується відповідальність за порушення зобов'язань; 3) зобов'язання, що виникають після припинення основних зобов'язань;

розглянуто гарантію в аспекті зобов'язань та її ознаки як зобов'язання. Зобов'язання гарантії охарактеризовано як складову змісту зобов'язальних відносин та встановлено моменти виникнення та припинення зазначеного зобов'язання;

виокремлено зобов'язання сплати неустойки, які охарактеризовано як цивільно-правове явище: з'ясовано їх правову природу, зміст, моменти виникнення та припинення. Зобов'язання сплати неустойки розглянуто як додаткове забезпечувальне (акцесорне) зобов'язання, що не може виникнути, якщо не існує основного зобов'язання;

обґрунтовано додатковий (акцесорний) характер зобов'язання поруки стосовно забезпечуваного ним (основного) зобов'язання. Встановлено, що зобов'язання поруки разом із забезпеченим основним зобов'язанням утворюють єдині зобов'язальні відносини;

аргументовано виокремлення такого виду додаткових зобов'язань, як зобов'язання, в яких реалізується відповідальність за порушення зобов'язань. З'ясовано правову природу, зміст, моменти виникнення та припинення додаткових зобов'язань відшкодування збитків, індексації заборгованості та сплати процентів;

доведено необхідність виділення в структурі змісту зобов'язальних відносин додаткових зобов'язань, які виникають після припинення основних зобов'язань. Заперечується іменування таких зобов'язань у літературі терміном «певні правові зв'язки», що зберігаються після припинення основних зобов'язань. Зобов'язання, які виникають після припинення основних зобов'язань, є додатковими і входять до змісту тих самих зобов'язальних відносин, що й відповідні основні зобов'язання, які вже припинилися;

вдосконалено:

наукові підходи до розуміння додаткових зобов'язань. Додаткові зобов'язання розглянуто як зобов'язання, що передбачені договором або актами цивільного законодавства та виникають на підставі обставин, стосовно яких при укладенні договору не було відомо, настануть вони чи ні. Проте договори, що входять до юридичного складу – підстави додаткових зобов'язань, не є правочинами, вчиненими під відкладальною умовою, бо вони не відповідають ознакам таких правочинів, які впливають зі ст. 212 ЦК України;

визначення поняття додаткових зобов'язань як таких зобов'язань, що виникають за наявності основних зобов'язань або у разі припинення останніх на підставі юридичного складу, формування якого на момент укладення договору, що є підставою основного зобов'язання, не було завершено, і який включає також виявлене порушення основного зобов'язання;

теоретичні положення щодо заставних зобов'язань. Доведено, що зазначені зобов'язання не можуть бути визнані основними, бо не мають іншої мети, крім сприяння нормальному розвитку речових заставних правовідносин, які в свою чергу є засобом забезпечення основного зобов'язання (того, задля якого встановлена застава). Обґрунтовано, що заставні зобов'язання також не є забезпечувальними, додатковими, а носять допоміжний характер;

визначення поняття неустойки не тільки через родові поняття грошової суми, засобу забезпечення, відповідальності, а й через найближчий рід акцесорних (додаткових забезпечувальних) зобов'язань, що підтверджується і структурою, і логікою глави 49 «Забезпечення виконання зобов'язань» ЦК України. Це дозволяє включити поняття неустойки в систему понять зобов'язального права;

дістало подальшого розвитку:

наукова позиція про співвідношення договору і зобов'язання. Обґрунтовується точка зору, що поняття договору знаходиться за межами понять зобов'язання, зобов'язальних відносин, цивільних правовідносин. Зазначається, що стосовно окремих видів зобов'язань терміни «розірвання договору», «відмова від договору» доцільно було б замінити термінами «розірвання зобов'язання», «відмова від зобов'язання». У такий спосіб положення ЦК України та інших законів не були б підставою для змішування понять договору і зобов'язання;

класифікація зобов'язань на прості та складні. Прості зобов'язання – це найпоширеніший вид із роду зобов'язань. Відсутність в актах цивільного законодавства термінів «просте основне зобов'язання» і «складне основне двостороннє зобов'язання» породжує проблеми при правозастосуванні: коли в певному нормативному положенні вживається термін «зобов'язання», то суб'єкт правозастосування змушений з'ясувати, якого ж саме значення надає законодавець цьому терміну –

того, що відповідає частині першій ст. 509 ЦК України, чи того, якого слід надавати цьому терміну згідно з частиною третьою ст. 510 ЦК України;

наукові підходи до розуміння основних зобов'язань як стрижня зобов'язальних відносин. Встановлено, що в реальності основні зобов'язання є переважно складними, складаються із зустрічних односторонніх зобов'язань, які можуть бути простими і складними. Вони можуть бути майновими і організаційними;

наукові положення про організаційні зобов'язання. Запропоновано для цілей правозастосування виокремити організаційні не тільки основні, а й допоміжні зобов'язання, що сприятиме встановленню суб'єктивних прав та обов'язків учасників спірних організаційних зобов'язань і правильному вирішенню відповідних спорів про право;

теоретичні висновки про сутність, правові форми та функції завдатку. Завдаток розглянуто як вид акцесорних (додаткових) зобов'язальних відносин. З'ясовано співвідношення завдатку з неустойкою, із забезпеченими зобов'язаннями. Виокремлено та охарактеризовано такі функції завдатку, як платіжна, доказова, забезпечувальна. Визначено момент виникнення правовідносин із завдатку і природу цих правовідносин, а також підстави їх припинення;

наукові підходи до дослідження гарантії в аспекті зобов'язань. Гарантію розглянуто як комплексне правове явище, що включає зобов'язання гарантії, які досліджено як елемент структури змісту зобов'язальних відносин. Визначено правову природу зобов'язань гарантії, їх зміст, моменти виникнення та припинення.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем правового регулювання зобов'язальних відносин (Акт Національного університету «Одеська юридична академія» від 20 червня 2018 р.);

правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного законодавства України в сфері регулювання зобов'язальних відносин;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування актів чинного цивільного законодавства України, що регулюють зобов'язальні відносини;

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Зобов'язальне право», «Договірне право», а також підготовці підручників, навчальних посібників, практикумів, тематики кваліфікаційних робіт із зазначених дисциплін (Акт Національного університету «Одеська юридична академія» від 20 червня 2018 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» та на засіданні

Південного регіонального наукового центру Національної академії правових наук України. Основні положення дисертації оприлюднені на 30 міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: *de lege praeterita, instante, future*» (м. Миколаїв, 27-28 листопада 2009 р.); Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 12 лютого 2010 р.); Міжнародній науковій конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 21-22 травня 2010 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність (Шерешевські читання)» (м. Одеса, 4 грудня 2010 р.); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 28 травня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.); Круглому столі «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства України на сучасному етапі» (м. Одеса, 9 жовтня 2012 р.); Круглому столі «Проблеми вдосконалення цивільного законодавства про боротьбу з плагіатом і піратством» (м. Одеса, 25 травня 2013 р.); Круглому столі «Нова редакція Конституції України та вдосконалення цивільного законодавства: проблеми гармонізації» (м. Одеса, 14 вересня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «IX Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 29-30 листопада 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «II Міждисциплінарні гуманітарні читання» (м. Київ, 26 лютого 2014 р.); Щорічній науково-практичній конференції «Правовий світогляд: людина і право» (м. Київ, 22 квітня 2014 р., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України); III Міжнародній науковій Інтернет-конференції «Приватне право в умовах глобалізації: традиційні цінності та європейські перспективи» (25 квітня 2014 року, Відокремлений структурний підрозділ «Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія»); Щорічний звітний конференції професорсько-викладацького складу Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 16 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); IV Міжнародній науковій Інтернет-конференції «Приватне право в умовах глобалізації: ключові проблеми модернізації сучасного права» (м. Миколаїв, 20 лютого 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 14-15 серпня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції»

(м. Одеса, 20 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченій пам'яті Є.В. Васьковського (м. Одеса, 20-21 травня 2016 р.); Круглому столі «Актуальні проблеми захисту права власності» (м. Одеса, 17 червня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 20-21 січня 2017 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави» (м. Одеса, 3-4 березня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «*Inovacia pravne veda v procese europskej integracie*» (Спадковичово, Словенська республіка, 10-11 березня 2017 р.); VI Міжнародній науковій Інтернет-конференції «Приватне право в умовах глобалізації: сучасні орієнтири правового розвитку» (м. Миколаїв, 20 березня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Одеські юридичні читання» (м. Одеса, 10-11 листопада 2017 р.); Всеукраїнській конференції «Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України» (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.) та ін.

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображені у 64 публікаціях, у тому числі одноособовій монографії, 23 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 5 наукових статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку, тезах 28 доповідей і наукових повідомлень на міжнародних і всеукраїнських наукових, науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які включають шістнадцять підрозділів, списку використаних джерел (440 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 476 сторінок, з яких основний зміст – 408 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, мета, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлюються наукова новизна одержаних результатів та їх практичне значення, зазначається про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ «Система понять, що розкривають зміст зобов'язальних відносин» складається з п'яти підрозділів та присвячений

визначенню поняття простих і складних зобов'язань, основних, допоміжних і додаткових зобов'язань, зобов'язальних відносин, загальній характеристиці їх структури і змісту, а також цивільно-правових явищ, які виходять за межі понять зобов'язання і зобов'язальних відносин.

У *підрозділі 1.1. «Поняття простих і складних зобов'язань. Поняття основних зобов'язань»* визначається поняття зазначених зобов'язань як елементів структури змісту зобов'язальних відносин.

У дисертації пропонується ввести до наукового та нормативного обігу термін «просте зобов'язання». Зазначається, що те зобов'язання, котре визначається в частині першій ст. 509 ЦК України, передбачає здійснення боржником одиначної дії, тобто тут йдеться про просте зобов'язання.

У підрозділі аналізується співвідношення суб'єктивного права і правоможностей, що складають його зміст, оскільки від суб'єктивного права і правоможностей здійснюється перехід до визначення простого зобов'язання. Право вимоги визначається як суб'єктивне право кредитора на тій стадії його розвитку, коли кредитор отримує можливість захищати своє суб'єктивне право в матеріальному і процесуальному розумінні захисту.

Визначаються поняття простого і складного зобов'язань, складних односторонніх і складних двосторонніх зобов'язань.

Якщо поняття простого зобов'язання має легальну опору в частині першій ст. 509 ЦК України, то поняття складного двостороннього зобов'язання ґрунтується на частині третій ст. 510 ЦК України: кожна зі сторін зобов'язання може одночасно і мати права, і нести обов'язки; як носій прав вона є кредитором, а як носій обов'язків вона є боржником в одному і тому ж зобов'язанні. Отже, очевидно, що терміном «зобов'язання» позначається у частині першій ст. 509 ЦК України одне явище, а в частині третій ст. 510 ЦК України – інше. Зобов'язання за частиною першою ст. 509 ЦК України – це лише частина зобов'язання, про яке йдеться у частині третій ст. 510 ЦК України. А зобов'язання за частиною третьою ст. 510 ЦК України складається з двох або декількох простих зустрічних зобов'язань, про які йдеться у частині першій ст. 509 ЦК України. Звичайно, позначати одним і тим самим терміном і ціле, і його частину – незручно, бо це породжує невизначеність у термінології законодавства, а відтак – і правову невизначеність у цивільних відносинах. Але у науці відсутні і єдине розуміння зобов'язання, і розуміння необхідності введення в нормативний та науковий обіг термінів «просте зобов'язання» і «складне зобов'язання».

Запропоновано положення частини другої ст. 628 ЦК України викласти з використанням стандартних термінів і формулювань у такій редакції: «Сторони мають право укласти договір, який одночасно буде підставою виникнення двох або декількох основних зобов'язань, на які поширюються положення різних глав підрозділу 1 розділу III цього Кодексу, якщо інше не встановлено договором». Це формулювання

за обсягом є вдвічі меншим, ніж формулювання частини другої ст. 628 ЦК України, і на відміну від останнього є формально чітко визначеним.

Підкреслено значення основних зобов'язань як стрижня зобов'язальних відносин. Основні зобов'язання виражають суть цивільних відносин між їх сторонами і є засобом досягнення мети, задля якої кожна зі сторін вступає у ці відносини. Встановлено, що в реальності основні зобов'язання переважно є складними, складаються із зустрічних односторонніх зобов'язань, які можуть бути простими і складними. Вони можуть бути майновими і організаційними.

У *підрозділі 1.2. «Поняття допоміжних зобов'язань»* визначаються поняття зазначених зобов'язань та їх місце у структурі змісту зобов'язальних відносин.

Допоміжними слід вважати такі зобов'язання, які обслуговують потреби основних зобов'язань і без останніх втрачають соціально-правову цінність чи реальне значення. Тому допоміжні зобов'язання без основних існувати не можуть. Натомість основні зобов'язання без допоміжних, як правило, можуть існувати. Відсутність допоміжних зобов'язань лише ускладнює виконання обов'язків і здійснення суб'єктивних прав, які існують в основних зобов'язаннях. Обов'язки і права, що входять до змісту допоміжних зобов'язань, чітко відокремлюються від обов'язків та прав, які складають зміст основних зобов'язань.

З'ясовано, що допоміжні зобов'язання мають певну міру самостійності. Тому їх виконання може бути забезпечено способами, передбаченими законом і договором, а їх порушення тягне цивільно-правову відповідальність, незалежно від виконання основного зобов'язання.

На підставі аналізу норм ЦК України та інших актів чинного законодавства зроблено висновок про існування допоміжних організаційних, організаційно-інформаційних та інформаційних зобов'язань. Зазначені зобов'язання не вміщуються в межі основних майнових зобов'язань. Їх виокремлення є можливим у межах зобов'язальних відносин, що мають свою структуру і зміст. Основне їх призначення – забезпечити нормальне функціонування основних зобов'язань.

У *підрозділі 1.3 «Додаткові зобов'язання»* формулюється поняття додаткових зобов'язань та з'ясовується їх місце у структурі змісту зобов'язальних відносин.

Встановлено, що загальновизнаного розуміння поняття додаткових зобов'язань не існує ні в науці, ні в законодавстві, ні в практиці правозастосування. Немає визначеності й стосовно того, який зміст слід надати категорії додаткових зобов'язань з метою вдосконалення цивільного законодавства.

Обґрунтовано, що додаткові зобов'язання – це перш за все зобов'язання, які визнаються ЦК України забезпечувальними і в межах

яких реалізуються встановлені договором і законом способи забезпечення виконання основних зобов'язань. Але встановлення не всіх способів забезпечення виконання зобов'язань тягне виникнення додаткових зобов'язань, що не завжди враховується науковцями.

У підрозділі визначено поняття додаткових зобов'язань як таких зобов'язань, які виникають за наявності основних зобов'язань або у разі припинення останніх на підставі юридичного складу, формування якого на момент укладення договору, що є підставою основного зобов'язання, не було завершено, і який включає також виявлене порушення основного зобов'язання.

Зазначено, що основною ознакою додаткових зобов'язань слід визнати те, що їх підставою є юридичний склад, формування якого на момент укладення договору, що є підставою основного зобов'язання, є незавершеним. Тому на момент укладення зазначеного договору немає відомостей про те, чи буде це формування завершено і чи виникне додаткове зобов'язання. Проценти, що є відповідальністю за порушення грошових зобов'язань, цю ознаку мають. Відтак обов'язок сплатити такі проценти входить до змісту додаткового грошового зобов'язання. Проценти, що є платою за користування чужими грошовими коштами, такої ознаки не мають, а тому вони сплачуються у правовій формі основних грошових зобов'язань.

У підрозділі здійснено класифікацію додаткових зобов'язань залежно від змісту та моментів виникнення і припинення.

У *підрозділі 1.4. «Поняття зобов'язальних відносин і загальна характеристика їх структури і змісту»* формулюється поняття зобов'язальних відносин і дається загальна характеристика їх структури і змісту.

Обґрунтовується доцільність позначення терміном «зобов'язальні відносини» усього комплексу правових зв'язків, які виникають між сторонами двостороннього чи багатостороннього договору на його підставі та на підставі договору про забезпечення виконання основних зобов'язань, а також з інших підстав, передбачених законом.

Зобов'язальні відносини видається можливим визначити як комплекс цивільно-правових зв'язків, що виникає між сторонами, які уклали договір, і який може включати прості та складні основні зобов'язання, допоміжні та додаткові зобов'язання і відносні правовідносини, зміст яких складають секундарні права, а також обов'язки, яким не кореспондують суб'єктивні права і які виходять за межі змісту зобов'язань.

До цього комплексу включено такі зобов'язання і правовідносини:

1) прості основні односторонні зобов'язання, зміст яких складають обов'язок однієї сторони (боржника) здійснити певну дію чи утриматися від дії і суб'єктивне право кредитора, що кореспондує цьому обов'язку. Такі зобов'язання як реальне правове явище, що вичерпує зміст конкретних зобов'язальних відносин, зустрічаються досить часто

(з урахуванням значного розширення ЦК України 2003 р. кола реальних договорів). Але в абстракції виокремлення простих основних зобов'язань для дослідницьких і правозастосовних цілей є можливим завжди, і таке виокремлення часто буває конструктивним і навіть необхідним. Без хоча б одного простого основного одностороннього зобов'язання зобов'язальні відносини існувати не можуть, бо це – невід'ємна частина змісту зобов'язальних відносин;

2) два простих основних односторонніх зустрічних зобов'язання об'єднуються в одне двостороннє складне основне зобов'язання. У зв'язку з цим поповнюється зміст зобов'язальних відносин (наприклад, просте основне одностороннє зобов'язання щодо передання майна (товару) у власність покупця і зустрічне основне одностороннє, зазвичай, грошове зобов'язання щодо оплати майна (товару) утворюють двостороннє складне основне зобов'язання;

3) два чи декілька простих основних зобов'язання, в яких боржником є одна й та сама сторона, яка несе обов'язки, що виражають сутність зобов'язальних відносин, але не можуть вміститись у просте основне зобов'язання, також утворюють основне складне одностороннє зобов'язання (наприклад, обов'язки наймача вносити плату за користування річчю і повернути річ наймодавцеві після закінчення строку, на який вона була надана, не можна вмістити в одне просте основне одностороннє зобов'язання. Очевидно, що тут є два простих основних односторонніх зобов'язання, одне з яких (грошове зобов'язання щодо внесення плати) виокремлюється самим законодавцем);

4) основне складне одностороннє зобов'язання, про яке йшлося у попередньому пункті, разом із зустрічним основним складним одностороннім зобов'язанням утворюють основне складне зобов'язання з більш багатим змістом, ніж зміст основних складних зобов'язань, які складаються з простих зустрічних зобов'язань і про які йшлося вище;

5) прості допоміжні зобов'язання щодо прийняття виконання основних зобов'язань. Таких зобов'язань у структурі зобов'язальних відносин може бути декілька (відповідно до кількості простих основних зобов'язань, що входять до змісту даних зобов'язальних відносин). Такі допоміжні зобов'язання не об'єднуються в складні, оскільки вони тяжіють до відповідних простих основних зобов'язань;

6) інші допоміжні зобов'язання, що не можуть виникнути без основних і обслуговують їх потреби. Вони можуть бути майновими і організаційними та можуть в абстракції розглядатись як прості. Якщо вони не є простими в реальності, вони разом із зустрічними простими допоміжними зобов'язаннями утворюють складні допоміжні зобов'язання. Так, стосовно простого допоміжного зобов'язання щодо надання замовником підрядникові матеріалу (майна) зустрічним є зобов'язання щодо зберігання цього майна підрядником і повернення цього майна замовникові (якщо воно не стало частиною результату роботи, виконаної в межах зобов'язання підряду).

Допоміжні зобов'язання поділяються на два види залежно від того, нормами якого інституту вони регулюються. Так, договором будівельного підряду на замовника може бути покладено обов'язок здійснювати матеріально-технічне забезпечення будівництва (ст. 879 ЦК України). Цей обов'язок замовника і суб'єктивне право, що йому кореспондує, складають зміст допоміжного зобов'язання, на яке поширюються норми інституту підряду. Статтею 841 ЦК України на підрядника покладається обов'язок зберігати надане йому замовником майно. Цей обов'язок і кореспондуюче йому суб'єктивне право замовника складають зміст допоміжного зобов'язання, на яке поширюються правові норми інституту зберігання. Це не перешкоджає тому, щоб зазначене зобов'язання входило до змісту зобов'язальних відносин, які виникли на підставі договору підряду;

7) додаткові (акцесорні) зобов'язання, що слугують засобами забезпечення виконання основних, допоміжних і додаткових зобов'язань;

8) додаткові зобов'язання, в межах яких реалізуються наслідки порушення основних, допоміжних і додаткових зобов'язань (відшкодування збитків; специфічні наслідки порушення грошових зобов'язань, передбачені частиною другою ст. 625 ЦК України);

9) додаткові зобов'язання, що виникають після припинення основних зобов'язань;

10) відносні правовідносини, до змісту яких входять секундарні права (права, що не здатні набувати характеру вимоги). Такі правовідносини не є зобов'язаннями. Проте разом із зобов'язаннями вони входять до змісту єдиних зобов'язальних відносин;

11) відносні правовідносини, до змісту яких входять обов'язки однієї зі сторін зобов'язальних відносин, яким не кореспондують суб'єктивні права іншої сторони зобов'язальних відносин.

У підрозділі 1.5. «Цивільно-правові явища, що виходять за межі поняття зобов'язання і зобов'язальних відносин» здійснюється розмежування поняття зобов'язальних відносин і суміжних понять.

Встановлено, що, по-перше, не може охоплюватися поняттям зобов'язальних відносин поняття договору. Договір є юридичним фактом та індивідуальним правовим актом, що регулює відносини двох сторін. Будь-які правовідносини (в тому числі зобов'язальні відносини, зобов'язання) позначатися терміном «договір» не можуть. Це стосується навіть випадків, коли в процесі укладення реальних договорів у правовій формі відносних правовідносин, що не є зобов'язаннями, здійснюється передання майна. По-друге, до змісту зобов'язальних відносин не можуть входити публічні права. Останні входять до змісту публічних правовідносин, а зобов'язальні відносини і публічні правовідносини є суміжними правовими явищами, що не можуть співпадати із зобов'язальними відносинами навіть у найменшій частині. По-третє, відповідні особи у зобов'язальних відносинах отримують абсолютні права, проте останні не можуть входити до змісту зобов'язальних відносин,

бо вони існують в абсолютних правовідносинах уповноваженої особи з невизначеним колом осіб, а зобов'язальними є відносини між двома чи декількома визначеними особами. Поширена думка про існування речово-зобов'язальних правовідносин викликає заперечення. Проте, є речово-зобов'язальні договори – це реальні договори, в процесі укладення яких поза правовою формою зобов'язання передається майно і речове право на нього і які породжують односторонні зобов'язання, в правовій формі яких відновлюється еквівалентність у відносинах сторін договору, порушена переданням майна в процесі укладення договору. Але договір не можна (всупереч поширеній думці) ототожнювати з правовідносинами. Тому речово-зобов'язальні договори можуть існувати, а речово-зобов'язальні правовідносини – не можуть. По-четверте, законодавець вивів за межі зобов'язальних відносин щодо передання товарів, виконання робіт, надання послуг зобов'язання, що виникають через завдання шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг.

Другий розділ «Основні зобов'язання» складається з двох підрозділів, у яких досліджуються основні майнові та організаційні зобов'язання.

У підрозділі 2.1. «Основні майнові зобов'язання» зазначається, що виокремлення основних майнових зобов'язань є необхідним, оскільки вони мають певну специфіку. На підставі аналізу чинного цивільного законодавства України, наукових джерел зроблено висновок, що термін «майнові зобов'язання» слід розуміти широко – як зобов'язання щодо передання майна, в тому числі грошей, виконання робіт, надання послуг, передання інформації за плату.

Обґрунтовується, що основними майновими є не тільки зобов'язання, в формі яких здійснюється передання майна, як воно визначається у ст. 190 ЦК України, а й зобов'язання щодо виконання роботи, надання послуги, що мають майнову цінність.

Відзначається, що правова невизначеність, яку породжує частина друга ст. 653 ЦК України, зумовлена тим, що в ній ідеться про припинення зобов'язань сторін, у той час як треба було вести мову про припинення на майбутнє основних майнових зобов'язань, що ґрунтуються на договорі, який був розірваний, а також про приведення до стану еквівалентності відносин між сторонами.

Недостатня увага до проблеми структури змісту зобов'язальних відносин стала причиною стійкого уявлення про зобов'язання щодо сплати процентів як про додаткові зобов'язання, в той час як регулятивні зобов'язання щодо сплати процентів є основними, бо в них виражається мета кредитора отримати проценти, а охоронні зобов'язання щодо сплати процентів є додатковими.

У підрозділі 2.2. «Основні організаційні зобов'язання» підтримується ідея організаційних відносин як предмету цивільного права, організаційних цивільних правовідносин і організаційних зобов'язань.

Зазначається, що у зв'язку з утвердженням ідеї господарського права були здійснені недостатньо обґрунтовані спроби віднести до основних організаційних зобов'язань численні цивільні зобов'язання і навіть публічні майнові правовідносини. Проте, до основних майнових організаційних зобов'язань можуть бути віднесені тільки зобов'язання, що виникають при укладенні договорів, у тому числі на біржах, при проведенні аукціонів і конкурсів, а також договорів між органами місцевого самоврядування і підприємствами про організацію підприємницької діяльності, зокрема, про організацію перевезень пасажирів транспортом загального користування.

У тих випадках, коли законодавець покладає на обидві сторони обов'язок укласти відповідний договір, виникає складне (двостороннє) основне організаційне зобов'язання, що складається з двох простих основних організаційних зобов'язань. У кожному з останніх одна сторона несе обов'язок укласти договір, а інша сторона – вправі вимагати від неї виконання цього обов'язку. Численними є прості (односторонні) організаційні основні зобов'язання, в яких лише одна сторона несе обов'язок укласти договір.

Обґрунтовується, що прості основні організаційні зобов'язання, що виникають на підставі попередніх договорів, і відповідні складні основні організаційні зобов'язання є повноцінними цивільними зобов'язаннями. Тому передбачається можливість примушення до виконання обов'язків, що складають зміст таких зобов'язань (ч. 3 ст. 182 ГК України). Стосовно організаційних зобов'язань, на які ГК України не поширюється, примушення до їх виконання можливе на підставі загального правила п. 5 частини другої ст. 16 ЦК України. Оскільки існує проблема визнання положень частини другої ст. 16 ЦК України такими, що встановлюють норми прямої дії, ст. 635 ЦК України доцільно було б доповнити положенням про можливість примушення сторін, які уклали попередній договір, до виконання обов'язку укласти основний договір у судовому порядку. Порушення простих основних організаційних зобов'язань, що виникають на підставі попередніх договорів, тягне за собою відшкодування винною стороною збитків, завданих ухиленням від виконання зазначених зобов'язань (ч. 2 ст. 635 ЦК України). Оскільки тут йдеться про цивільні зобов'язання, то на них поширюються положення ЦК України про забезпечення виконання зобов'язань. Сутності таких організаційних зобов'язань буде суперечити забезпечення їх виконання завдатком, заставою, порукою, притриманням. Проте, є можливим їх забезпечення неустойкою і гарантією. А додаткові зобов'язання щодо відшкодування збитків і сплати неустойки, які виникають на підставі попередніх договорів, можуть забезпечуватись також заставою і порукою.

У підрозділі розглядаються певні організаційні відносини, що здатні набувати правової форми основних організаційних зобов'язань (наприклад, основне організаційне зобов'язання щодо укладання публічного договору, яке є одностороннім).

Третій розділ «Допоміжні зобов'язання» складається з трьох підрозділів, присвячених визначенню сторін, змісту, моментів виникнення та припинення допоміжних майнових зобов'язань, допоміжних організаційних, організаційно-інформаційних та інформаційних зобов'язань.

У підрозділі 3.1. «Допоміжні майнові зобов'язання» доведено, що допоміжні майнові зобов'язання не мають самостійної (у відриві від основних зобов'язань) цінності, але вони сприяють забезпеченню інтересів сторін основних зобов'язань. Найбільш поширеними є допоміжні майнові зобов'язання щодо прийняття виконання основних майнових зобов'язань.

В інших випадках допоміжні зобов'язання є більш самостійними. Вони можуть мати своїм змістом обов'язок сторони надати іншій стороні певну послугу (наприклад, щодо зберігання проданого товару). Така послуга може надаватись безоплатно. Тоді допоміжне зобов'язання є простим (одностороннім). В інших випадках передбачається оплата послуг, хоча б частково (наприклад, ст.ст. 667, 690 ЦК України). При цьому виникає складне допоміжне майнове зобов'язання, що складається з двох зустрічних простих майнових допоміжних зобов'язань.

Встановлено, що найбільш поширеними є допоміжні майнові зобов'язання зберігання, що виникають, зокрема, у випадках, коли основним є зобов'язання купівлі-продажу. У разі переходу до покупця права власності на товар до моменту його передання покупцеві на продавця покладається обов'язок зберігати товар, не допускаючи його погіршення (ст. 667 ЦК України). Це законодавче положення дає підстави для висновку, що в момент переходу права власності виникає допоміжне майнове зобов'язання зберігання. Зобов'язання зберігання, що виникає на підставі ст. 667 ЦК України, підпадає під дію параграфу першого «Загальні положення про зберігання» глави 66 ЦК України. Поширення чинності цього параграфу на зазначені допоміжні майнові зобов'язання ґрунтується на приписі ст. 954 ЦК України, згідно з яким положення глави 66 «Зберігання» ЦК України застосовуються до зберігання, що здійснюється на підставі закону.

З'ясовано, що зобов'язання зберігання, підставою якого є ст. 667 ЦК України, є допоміжним, складним, двостороннім. Одна з його складових частин – це одностороннє складне зобов'язання, до якого входять: 1) просте зобов'язання, в якому продавець несе обов'язок зберігати річ. Цьому обов'язку кореспондує відповідне право покупця. Порушення продавцем зазначеного обов'язку тягне відповідальність у вигляді відшкодування збитків (ст. 951 ЦК України). Додаткове зобов'язання щодо відшкодування збитків виникає на загальних підставах (ч. 1 ст. 950 ЦК України). Зобов'язання, про яке йдеться, може забезпечуватись засобами, що передбачені цивільним законодавством і відповідають сутності цього зобов'язання; 2) просте зобов'язання щодо повернення речі покупцеві. Його зміст включає обов'язок зберігача

як боржника повернути річ покупцеві і суб'єктивне право покупця, що кореспондує зазначеному обов'язку.

Іншою складовою частиною допоміжного складного двостороннього зобов'язання зберігання, правовою підставою якого є ст. 667 ЦК України, є просте грошове зобов'язання, боржником у якому виступає покупець, що несе обов'язок відшкодувати продавцеві витрати, понесені у зв'язку зі здійсненням зберігання. Цьому обов'язку кореспондує суб'єктивне право зберігача на отримання плати за зберігання. Це зобов'язання є зустрічним стосовно складного одностороннього зобов'язання, в якому зберігач несе обов'язки зберігати річ і повернути її.

Проте, немає перешкод для виокремлення у змісті допоміжних зобов'язальних відносин щодо зберігання, про які йдеться, ще одного простого зобов'язання, до змісту якого входить обов'язок покупця забрати річ, яка була на зберіганні у продавця, і суб'єктивне право продавця, що кореспондує зазначеному обов'язку. Зазначений обов'язок має бути кваліфікований як кредиторський. Тому зобов'язання, до змісту якого входять цей обов'язок і суб'єктивне право, що йому кореспондує, слід визнати допоміжним, як і будь-яке зобов'язання, до змісту якого входить кредиторський обов'язок. Основним стосовно цього допоміжного зобов'язання буде просте допоміжне (відносно зобов'язання купівлі-продажу) зобов'язання, зміст якого складають обов'язок продавця повернути річ покупцеві та суб'єктивне право покупця, що кореспондує зазначеному обов'язку.

На підставі здійсненого аналізу зроблено висновок, що виокремлення складного допоміжного зобов'язання зберігання проданого товару, а в його змісті – простих допоміжних зобов'язань, дає змогу вирішити всі питання, що стосуються прав та обов'язків продавця і покупця, які виникають у зв'язку зі здійсненням продавцем зберігання проданого товару. Навпаки, відмова від такого виокремлення унеможливила б вирішення цих питань, бо зобов'язання щодо зберігання проданого товару виходить за межі зобов'язання купівлі-продажу, на нього поширюються правові норми інституту зберігання, хоча допоміжні зобов'язання щодо зберігання і входять до змісту зобов'язальних відносин, які виникли на підставі договору купівлі-продажу.

У підрозділі також проаналізовано допоміжне майнове зобов'язання зберігання, що виникає на підставі ст. 690 ЦК України, та здійснюється порівняльний аналіз із зобов'язанням зберігання, що виникає на підставі ст. 667 ЦК України. На підставі аналізу чинного законодавства виокремлено й інші допоміжні майнові зобов'язання.

У *підрозділі 3.2. «Допоміжні організаційні, організаційно-інформаційні та інформаційні зобов'язання»* досліджуються зміст, моменти виникнення та припинення зазначених зобов'язань.

Встановлено, що допоміжні організаційні, організаційно-інформаційні та інформаційні зобов'язання є широкою групою цивільно-правових

явищ. При аналізі основних майнових зобов'язань зверталась увага на неможливість відірвати, наприклад, обов'язки дотримання строків передання відчужуваних товарів набувачеві, доставити товар покупцеві тощо від змісту зобов'язання щодо передання товарів. Це – обов'язки організаційного змісту, які повністю інтегровані до змісту відповідного основного майнового зобов'язання. Проте, є численні організаційні відносини, які, хоч і є допоміжними, але які неможливо помістити в основне майнове зобов'язання, бо вони регулюються спеціальними нормами організаційного змісту, а результатом такого врегулювання є допоміжні цивільні організаційні (організаційно-інформаційні) зобов'язання.

Зазначається, що допоміжні організаційні зобов'язання можуть виникати у зв'язку з розірванням договорів. Такі зобов'язання не виникають, якщо сторони домовляються про розірвання договору в умовах, коли жодна з них не отримала суб'єктивного права на розірвання договору. Вони не виникають і тоді, коли одна зі сторін відповідно до загальної правової норми, передбаченої частиною третьою ст. 651 ЦК України, чи спеціальних правових норм, встановлених стосовно окремих видів договорів, отримала секундарне право на односторонню відмову від договору в повному обсязі або частково.

Сторона договору може отримати суб'єктивне право на розірвання договору в разі істотної зміни обставин (ст. 652 ЦК України), в разі істотного порушення договору іншою стороною, а також у випадках, передбачених спеціальними правовими нормами, що стосуються окремих видів договорів, чи договором (ч. 2 ст. 651 ЦК України). У підрозділі аналізуються зазначені положення як фактичні підстави виникнення допоміжних організаційних зобов'язань. Зокрема, у контексті даного дослідження положення частини першої ст. 652 ЦК України тлумачиться так, що воно передбачає у разі істотної зміни обставин виникнення на підставі цього організаційного зобов'язання, в якому заінтересована сторона має суб'єктивне право на припинення договору, яке з моменту його виникнення має характер вимоги, а інша сторона зобов'язання несе обов'язок здійснювати дії, необхідні для розірвання договору. Зазначене суб'єктивне право здійснюється, а кореспондуючий йому обов'язок виконується через укладення відповідної угоди.

Наявність допоміжного організаційного зобов'язання, про яке йдеться, підтверджується вказівкою у частині другій ст. 652 ЦК України на те, що у разі істотної зміни обставин на вимогу заінтересованої сторони договір може бути розірваний за рішенням суду. Суд при цьому здійснює захист суб'єктивного права заінтересованої сторони. Зазначене допоміжне організаційне зобов'язання припиняється рішенням суду. Суд може встановити, що істотної зміни обставин не було, що зобов'язання, про яке йдеться, не виникло, що суб'єктивне право на розірвання договору у заінтересованої сторони не виникло. Тоді вимога про

розірвання договору судом не може бути задоволена. Положення частини другої ст. 652 ЦК України про істотне порушення договору як підставу виникнення допоміжного організаційного зобов'язання щодо розірвання договору конкретизується в низці законодавчих положень, які стосуються окремих видів договорів (зобов'язань).

У підрозділі виокремлено широкий спектр допоміжних зобов'язань, які мають інформаційний зміст. Інформаційні зобов'язання є допоміжними, якщо вони виникають під час укладення договору зі споживачем у правовій формі одностороннього зобов'язання, в якому обов'язок укласти договір несе суб'єкт підприємницької діяльності, і в процесі виконання договору зі споживачем.

Якщо укладається договір купівлі-продажу, а на предмет договору мають права треті особи (право найму, право застави, право довічного користування тощо), між продавцем і покупцем виникає просте допоміжне організаційно-інформаційне зобов'язання. Його зміст складають обов'язок продавця попередити покупця про наявність таких прав і суб'єктивне право покупця, що кореспондує зазначеному обов'язку. Це зобов'язання може бути допоміжним стосовно основного організаційного зобов'язання щодо укладення договору (якщо укладення договору здійснюється у цивільно-правовій формі зобов'язання). А зазвичай воно є допоміжним стосовно відносних правовідносин щодо укладення договору купівлі-продажу.

Встановлюється, що виникнення допоміжних організаційно-інформаційних зобов'язань передбачено інститутом комерційної концесії. У межах зобов'язальних відносин, які виникають на підставі договору простого товариства, існують допоміжні інформаційні зобов'язання. Низка простих організаційно-інформаційних зобов'язань є допоміжними стосовно основного майнового зобов'язання підряду. Чинне цивільне законодавство України передбачає також виникнення допоміжних організаційно-інформаційних зобов'язань з негативним змістом.

У **підрозділі 3.3. «Допоміжні заставні зобов'язання»** зазначається, що заставні зобов'язання не можуть бути визнані основними, бо у них немає будь-якої іншої мети, крім сприяння нормальному розвитку речових заставних правовідносин, які в свою чергу є засобом забезпечення основного зобов'язання (того, задля якого встановлена застава). Проте, заставні зобов'язання не є ні забезпечувальними, ні додатковими. Вони не є забезпечувальними, оскільки не можуть стимулювати боржника до належного виконання будь-якого зобов'язання. А додатковими вони не є тому, що виникають уже в момент укладення договору застави, хоча деякі права і обов'язки, що складають зміст допоміжних заставних зобов'язань, набувають характеру відповідно права вимоги і боргу пізніше, в строки, встановлені договором застави або з настанням юридичних фактів, передбачених цивільним законодавством чи договором.

Допоміжний характер заставних зобов'язань чітко помітний. Предмет застави – це майно, що належить заставодавцю на праві власності

(господарського відання), чи належні заставодавцю права. Передання в заставу майна чи майнових прав, природно, породжує певні відносини між заставодавцем і заставодержателем. Ці відносини є суто допоміжними, бо їх єдине призначення полягає у сприянні нормальному функціонуванню абсолютних заставних правовідносин.

Допоміжними є зобов'язання між заставодавцем і заставодержателем щодо обмеження речового права заставодавця на предмет застави, який залишився у володінні заставодавця. Окреме допоміжне зобов'язання встановлюється з приводу збереження предмета застави. Права та обов'язки, що входять до змісту цього зобов'язання, можуть встановлюватись договором. Законом такі права та обов'язки передбачаються тільки стосовно іпотеки.

Встановлено, що просте (одностороннє) зобов'язання щодо повернення предмета закладу є зустрічним стосовно простого (одностороннього) зобов'язання щодо передання заставодавцем предмета закладу у володіння заставодержателю. Разом ці два зустрічних зобов'язання утворюють складне (двостороннє) зобов'язання.

Допоміжне зобов'язання, що ґрунтується на ст. 43 Закону «Про заставу», є одностороннім. Його зміст зводиться до обов'язку заставодавця у разі відчуження заставлених товарів замінити їх іншими товарами такої самої або більшої вартості та суб'єктивного права заставодержателя, що кореспондує зазначеному обов'язку. Виникає це зобов'язання в момент укладення договору застави (ч. 1 ст. 585 ЦК України), а припиняється за наявності підстав, передбачених ст. 593 ЦК України.

Розділ четвертий «Окремі види акцесорних (додаткових забезпечувальних) зобов'язань» складається з чотирьох підрозділів, у яких аналізуються акцесорні зобов'язання сплати неустойки, зобов'язання поруки, акцесорні зобов'язання гарантії та завдаток.

У **підрозділі 4.1. «Акцесорні зобов'язання сплати неустойки»** звертається увага, що визначення поняття неустойки через родові поняття грошової суми чи платежу, засобу забезпечення, відповідальності часто поєднується з прагненням уникнути дослідження неустойки як додаткового зобов'язання. У підрозділі поняття неустойки розглядається через найближчий рід акцесорних (додаткових забезпечувальних) зобов'язань і тим самим включається в систему понять зобов'язального права.

Зазначається, що якщо існує обов'язок сплатити неустойку і кореспондуюче йому суб'єктивне право, що набуває характеру вимоги, то існує і правовідношення, зміст якого складають зазначені обов'язок і право. Це правовідношення підпадає під визначення зобов'язання у частині першій ст. 509 ЦК України. Вимоги, які існують у цих зобов'язаннях, у ст. 266 ЦК України називаються додатковими, що дає підставу називати додатковими (акцесорними) і зобов'язання, про які йдеться.

Звертається увага, що зобов'язання сплати неустойки як додаткове забезпечувальне (акцесорне) зобов'язання не може виникнути, якщо

не існує основного зобов'язання. Проте, термін «основне» (зобов'язання), який використовується в дисертації та який вживається у частині першій ст. 548 ЦК України, де йдеться про встановлення забезпечення законом або договором, є суто умовним. Цей термін у даному випадку має зовсім інше значення, ніж термін «основне зобов'язання», який М.М. Агарков використовував для позначення «ядра зобов'язальних відносин», чи те значення, якого надавалось терміну «основне зобов'язання» у підрозділі 1.1 і розділі 2 цієї роботи. Будь-яке зобов'язання, забезпечене додатковим зобов'язанням сплати неустойки, є основним. А забезпечуватись додатковим зобов'язанням сплати неустойки може будь-яке зобов'язання – основне (у тому значенні цього терміну, в якому він вживається у підрозділі 1.1 і розділі 2 цього дослідження), допоміжне і додаткове.

У *підрозділі 4.2. «Зобов'язання поруки»* обґрунтовується доцільність виокремлення додаткових забезпечувальних зобов'язань поруки, які слід відрізнити від основного (забезпечуваного) зобов'язання. Зобов'язання поруки разом із забезпеченим ним основним зобов'язанням утворюють єдині зобов'язальні відносини. Це означає необхідність внесення змін до ст. 556 ЦК України, зі змісту якої випливає, що поручитель виконує не зобов'язання поруки, а основне зобов'язання. Якби поручитель виконував основне зобов'язання, то у разі такого виконання поручитель не міг би стати на місце кредитора в основному зобов'язанні, а суброгація, що передбачена частиною другою ст. 556 ЦК України, стала б неможливою.

Зобов'язання поруки пов'язує поручителя з особою, яка є кредитором у зобов'язанні, забезпечуваному порукою. Поручитель у зобов'язанні поруки є боржником, а кредитором – кредитор за основним зобов'язанням. Зустрічного зобов'язання щодо зобов'язання поруки не існує.

При цьому акцесорність поруки не пов'язується неодмінно з таким розумінням забезпечення виконання зобов'язань, згідно з яким воно (забезпечення) спрямовується на стимулювання виконання основного зобов'язання. Якщо від визнання стимулюючої функції забезпечення виконання зобов'язань відмовитись, то зобов'язання поруки може бути визнане зразком акцесорності з огляду на наступне: 1) виникнення поруки повністю залежить від наявності основного зобов'язання. Навіть якщо договір поруки укладається до того, як виникло забезпечуване порукою зобов'язання (це законом не заборонено), зобов'язання поруки не може виникнути за відсутності основного зобов'язання чи до його виникнення; 2) акцесорність обсягу змісту зобов'язання поруки (від поручителя не можна вимагати більше, ніж від основного боржника). Цим порука відрізняється від гарантії; 3) акцесорність припинення зобов'язання поруки. Припинення основного зобов'язання безумовно тягне за собою припинення зобов'язання поруки, бо хоча зобов'язання поруки і не охоплюється забезпечуваним ним основним зобов'язанням, у змісті зобов'язання поруки не може бути нічого такого, чого немає у змісті основного зобов'язання. У припиненому основному зобов'язанні

не може бути ніякого змісту. Відтак і зобов'язання поруки з припиненням основного зобов'язання втрачає свій зміст і припиняється. Ці висновки підтверджуються частиною першою ст. 559 ЦК України, згідно з якою порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання. Цим порука відрізняється від неустойки, завдатку і навіть від гарантії, акцесорність якої можна визнати, але не повністю. У цьому відношенні порука наближається до застави.

Порука забезпечує виконання основного зобов'язання у такий спосіб, що надає кредитору додаткового суб'єкта, який може надати йому фактично те саме, що мав надати, але не надав боржник за основним зобов'язанням, і додаткове джерело (майно цього суб'єкта, поручителя), за рахунок якого кредитору буде надано фактично те, що мав надати, але не надав боржник за основним зобов'язанням. Проте, юридично дії поручителя щодо надання кредитору відповідного майна (зазвичай грошей) не будуть тотожними тим діям, які мав здійснити та не здійснив боржник, бо поручитель і боржник пов'язані з кредитором різними зобов'язаннями.

У підрозділі обґрунтовується доцільність відмови від використання присічних строків, що припиняються зі спливом відповідного часу незалежно від будь-яких умов. Це стосується і строку, що припиняє зобов'язання поруки (ч. 4 ст. 559 ЦК України). Присічні строки набувають ознаки необхідності тільки за умови, що в законі будуть визначені дії, які мають бути вчинені чи не вчинені впродовж таких строків. Відтак і додаткове забезпечувальне зобов'язання поруки має припинятись, якщо впродовж строку, встановленого в договорі поруки, кредитор не пред'явить позов до поручителя.

У *підрозділі 4.3. «Акцесорні зобов'язання гарантії»* зазначається, що законодавець не тільки визнає існування зобов'язання гарантії, але й чітко відокремлює його від «основного зобов'язання». Зобов'язання гарантії виникає з моменту видачі гарантії. Враховуючи умовний характер видачі гарантії як правочину, в перспективі частину другу зі ст. 561 ЦК України доцільно було б вилучити. Це відкриває можливість застосування до гарантії частини першої ст. 212 ЦК України. Момент виникнення зобов'язання гарантії буде пов'язуватися з порушенням принципом забезпеченого гарантією зобов'язання.

На відміну від поруки, гарантія як зобов'язання не обов'язково має всі ознаки акцесорності. За своїм змістом зобов'язання гарантії є грошовим. Функціональна залежність зобов'язання гарантії від основного (забезпеченого гарантією) зобов'язання є помітною і в обсязі зобов'язання гарантії, і в його структурі (у межах грошового характеру зобов'язання гарантії). Обсяг зобов'язання гарантії не може виходити за межі основного зобов'язання.

Із визначення гарантії у ст. 560 ЦК України, з інших положень ЦК України про гарантію не випливають будь-які обмеження видів

зобов'язань (основних зобов'язань), що можуть забезпечуватись гарантією. Із законодавчих положень (ч. 1 ст. 561, п. 2 ч. 1 ст. 568 ЦК України) випливає, що вплив «строку гарантії» («строку, на який вона видана») припиняє зобов'язання гарантії, на якій би стадії це зобов'язання не перебувало. Водночас підставою припинення зобов'язання гарантії закінчення строку дії гарантії має бути не безумовним, як це передбачено п. 2 частини першої ст. 568 ЦК України, а за умови, що в цей строк кредитор не пред'явить вимогу до гаранта.

У **підрозділі 4.4. «Завдаток»** аргументується, що на відміну від інших засобів забезпечення виконання зобов'язань, правова конструкція завдатку передбачає забезпечення не односторонніх (простих і складних) зобов'язань, а обох зустрічних (простих або складних) зобов'язань. До того ж згідно зі ст. 571 ЦК України підставою для застосування наслідків, передбачених цією статтею, є будь-яке порушення основних зобов'язань (а не порушення окремих обов'язків, що входять до змісту основних зобов'язань). У зв'язку з цим до ст. 571 ЦК України необхідно внести зміни, передбачивши застосування названих наслідків тільки при такому порушенні основного (взаємного) зобов'язання, що потягло його дострокове припинення.

Встановлено, що зобов'язання завдатку відповідно до частини першої ст. 571 ЦК України є складним одностороннім і утворюється за рахунок двох простих зобов'язань: 1) простого зобов'язання щодо повернення кредитором (стороною, яка отримала завдаток) боржникові завдатку; 2) простого зобов'язання щодо сплати кредитором боржникові грошової суми в розмірі завдатку або його вартості. Це – два різні прості зобов'язання, бо повернення суми завдатку – це повернення повернутого у зв'язку з тим, що відпала підстава його отримання, а сплата зазначеної грошової суми – це відповідальність. Повернення завдатку зменшує обсяг об'єкту оподаткування податком на прибуток, а сплата зазначеної грошової суми здійснюється за рахунок прибутку, що залишається у розпорядженні платника податку на прибуток після сплати цього податку.

У разі порушення основного зобов'язання боржником (стороною, яка видала завдаток) будь-яке додаткове зобов'язання чи інше правовідношення не виникає, а лише через положення абзацу першого частини першої ст. 571 ЦК України завдаток залишається у кредитора (якщо боржник порушив зобов'язання).

П'ятий розділ «Інші додаткові зобов'язання» складається з двох підрозділів і присвячений характеристиці додаткових зобов'язань відшкодування збитків, індексації заборгованості та сплати процентів і додаткових зобов'язань, що виникають після припинення основних зобов'язань.

У **підрозділі 5.1. «Додаткові зобов'язання відшкодування збитків, індексації заборгованості та сплати процентів»** встановлено, що додаткові зобов'язання відшкодування збитків виникають внаслідок

порушення основних, допоміжних, а інколи – і додаткових зобов'язань. Зобов'язання відшкодування збитків підпадають під визначення зобов'язання у ст. 509 ЦК України. Це – додаткові прості зобов'язання. Самостійними такі зобов'язання бути не можуть, бо якщо сторони таких зобов'язань не перебували у зобов'язальних відносинах, додаткові зобов'язання відшкодування збитків виникнути не можуть: немає до чого їх додавати. На роль основних зобов'язання відшкодування збитків також претендувати не можуть з тих самих причин. При цьому основними щодо зобов'язань відшкодування збитків можуть бути не тільки основні зобов'язання у власному значенні цього слова, а й допоміжні та навіть інші додаткові зобов'язання.

Боржником у додатковому зобов'язанні відшкодування збитків є сторона, яка порушила зобов'язання, і у такий спосіб завдала збитків іншій стороні. Кредитором є сторона, якій завдано збитків зазначеним порушенням. Отже, зміст зобов'язання відшкодування збитків є елементарно простим і складається з обов'язку боржника і кореспондуючого йому суб'єктивного права кредитора.

Значається, що специфіка зобов'язань відшкодування збитків полягає в їх недостатній правовій визначеності, що зумовлено складністю визначення розміру збитків, завданих порушенням зобов'язання. Ця проблема у ЦК України та інших актах цивільного законодавства не враховується. Формально виходить так, що в кожному випадку розмір збитків має бути точно визначений. Оскільки переважно точне визначення розміру збитків є неможливим, доцільно було б включити до ЦК України положення з Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА: 1) розмір збитків визначається з розумним ступенем достовірності; 2) розмір неотриманих доходів (упущеної вигоди) визначається пропорційно вірогідності її отримання; 3) якщо за наведеними двома правилами розмір збитків визначити неможливо, він визначається судом відповідно до основних засад цивільного законодавства, закріплених у п. 6 ст. 3 ЦК України (добросовісність, справедливість і розумність).

У разі завдання збитків як у результаті винних дій чи бездіяльності боржника, так і внаслідок дій чи бездіяльності інших осіб або внаслідок дії непереборної сили, більшій визначеності прав та обов'язків у зобов'язаннях щодо відшкодування збитків сприяло б встановлення правила про врахування міри завдання при визначенні розміру збитків, що підлягають застосуванню.

Обґрунтовується, що окремим видом додаткових зобов'язань, у формі яких реалізується цивільно-правова відповідальність, є додаткові зобов'язання сплати процентів відповідно до частини другої ст. 625 ЦК України. Ці зобов'язання виникають при простроченні виконання грошових зобов'язань – основних, допоміжних, а інколи й додаткових забезпечувальних (зобов'язань гарантії, зобов'язань повернення завдатку).

Зазначення в частині другій ст. 625 ЦК України сплати «суми боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції» не слід інтерпретувати так, що існує єдине зобов'язання сплати суми боргу, від якого не можна відокремити суму, на яку сума боргу проіндексована. Так, існування вказаного єдиного грошового зобов'язання не можна заперечувати. Але воно існує як складне одностороннє зобов'язання, що складається з двох простих грошових зобов'язань. Одне з них є основним. У його формі сплачується сума боргу без індексації. Інше – додаткове грошове зобов'язання сплати суми індексації. У цивільно-правовій формі такого зобов'язання реалізується цивільно-правова відповідальність боржника, який прострочив виконання основного грошового зобов'язання. Ці два зобов'язання підпорядковуються різним правовим режимам.

У *підрозділі 5.2. «Додаткові зобов'язання, що виникають після припинення основних зобов'язань»* зазначається, що зміст додаткових зобов'язань, які виникають після припинення основних зобов'язань, може включати різні обов'язки і кореспондуючі ним суб'єктивні права: 1) повернення частини ціни у зв'язку з її зменшенням внаслідок недоліків товарів або результатів робіт; 2) виконання боржником робіт щодо усунення недоліків товарів, робіт; 3) відшкодування збитків (витрат на усунення недоліків товарів, робіт); 4) повернення покупцем продавцеві неякісного товару і надання продавцем покупцеві нового товару (заміна товару); 5) повернення сторін до попереднього майнового стану у зв'язку з реалізацією права покупця на відмову від договору.

Додаткові зобов'язання, що виникають після припинення основних зобов'язань, входять до змісту тих самих зобов'язальних відносин, що й основні (на відміну від зобов'язань відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг, що виокремлюються законодавцем як основні й як такі, що не входять до структури зобов'язальних відносин, у формі яких були передані товари, виконані роботи, надані послуги). Вони мають розглядатись як повноцінні додаткові зобов'язання, що необхідно як для цілей правозастосування, так і для цілей наукового аналізу та пошуку шляхів удосконалення цивільного законодавства.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладено найбільш вагомий науковий результат дисертаційного дослідження, до яких належать такі:

1. Для позначення усього комплексу правових зв'язків, які виникають на підставі цивільно-правового договору (інших відповідних юридичних фактів), а також у процесі його виконання, доцільно було б використовувати термін «зобов'язальні відносини». У більшості випадків на підставі договору виникає не одне, а декілька зобов'язань, деякі зобов'язання виникають у перебігу динаміки правовідносин. І ці зобов'язання мають специфіку, яку необхідно досліджувати.

Зобов'язальні відносини являють собою комплекс цивільно-правових зв'язків, які виникають між сторонами двостороннього чи багатостороннього договору на його підставі та на підставі договору про забезпечення виконання основних зобов'язань, а також на інших підставах, передбачених законом (позадовівірні зобов'язання).

2. Поняття зобов'язальних відносин необхідно чітко відмежувати від суміжних понять. По-перше, не може охоплюватися поняттям зобов'язальних відносин поняття договору. По-друге, до змісту зобов'язальних відносин не можуть входити публічні права. По-третє, не можуть входити до змісту зобов'язальних відносин абсолютні права, бо вони існують в абсолютних правовідносинах управоможеної особи з невизначеним колом осіб, а зобов'язальними є відносини між двома чи декількома визначеними особами. По-четверте, законодавець вивів за межі зобов'язальних відносин щодо передання товарів, виконання робіт, надання послуг зобов'язання, що виникають через завдання шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг.

3. У структурі змісту зобов'язальних відносин доцільно виокремлювати блок основних зобов'язань (майнових і організаційних), на які поширюється чинність певного інституту зобов'язального права як підгалузі цивільного права, разом з правами та обов'язками, що складають зміст основних зобов'язань (майнових і організаційних), потім блок допоміжних зобов'язань (майнових і організаційних), блок додаткових зобов'язань (забезпечувальних та інших), блок правовідносин, у рамках яких реалізуються секундарні права і обов'язки, яким не кореспондують суб'єктивні права. Існує також блок цивільно-правових явищ, які пов'язані із зобов'язальними відносинами, але виходять за межі змісту останніх.

4. Зміст зобов'язальних відносин переважно утворюють складні зобов'язання, які можуть бути двосторонніми і односторонніми. Односторонні складні зобов'язання утворюються за рахунок двох або декількох простих односторонніх зобов'язань, у кожному з яких обов'язки несе одна і та сама сторона, яким кореспондують суб'єктивні права іншої сторони. Односторонні складні зобов'язання зустрічаються не часто, але вони виокремлюються в абстракції для цілей не тільки наукового аналізу, а й правозастосування. Складні двосторонні зобов'язання утворюються за рахунок односторонніх зобов'язань (складних і простих).

Прості зобов'язання реально зустрічаються, але не часто. Проте, визнання ЦК України 2003 року можливості укладення багатьох видів договорів як реальних, потягло за собою деяке переміщення цивільного обігу із правової форми зобов'язань у правову форму відносин, які виникають у процесі укладення договорів, більш простими стали структура і зміст зобов'язальних відносин, з'явилась більша кількість простих зобов'язань, що виокремлюються в дійсності, а не тільки в абстракції. Два прості зустрічні зобов'язання утворюють складне

двостороннє (взаємне) зобов'язання. Зміст простого зобов'язання складає одне суб'єктивне право і кореспондуючий йому обов'язок.

5. Стрижнем зобов'язальних відносин є основні зобов'язання. В них виражаються мета зобов'язальних відносин (договору, на якому вони ґрунтуються) і засоби досягнення еквівалентності у відносинах сторін. Зміст основних зобов'язань зазвичай зазначається у нормативних визначеннях окремих цивільно-правових договорів. Проте, інколи у цих визначеннях вказується на обов'язок прийняти виконання, який до змісту основних зобов'язань входить не може. Відмова законодавця від використання терміну «основне (основні) зобов'язання» і використання замість нього терміну «зобов'язання» призводить до невизначеності численних законодавчих положень, зокрема положень, у яких ідеться про припинення зобов'язань (ч. 2 ст. 653, ст. ст. 599-608 ЦК України).

Основні зобов'язання в реальності переважно є складними, складаються із зустрічних односторонніх зобов'язань, які можуть бути простими і складними. Вони можуть бути майновими і організаційними.

6. Допоміжні майнові зобов'язання не мають самостійної (у відриві від основних зобов'язань) цінності. Але вони сприяють забезпеченню інтересів сторін основних зобов'язань. Найбільш поширеними є допоміжні майнові зобов'язання щодо прийняття виконання основних майнових зобов'язань. Заперечення існування таких зобов'язань, а тим більше – заперечення юридичного значення так званих кредиторських обов'язків здатне створювати перешкоди для цивільного обігу, а тому є неприйнятним. Це заперечення зумовлене нерозривним зв'язком допоміжних майнових зобов'язань щодо прийняття виконання з основними зобов'язаннями: у цих зобов'язань єдиний матеріальний об'єкт. Такі допоміжні зобов'язання не можуть визнаватися зустрічними стосовно основних зобов'язань. Виконання кредитором свого обов'язку в допоміжному майновому зобов'язанні щодо прийняття виконання основного зобов'язання зазвичай є неодмінною умовою виконання боржником основного зобов'язання.

В інших випадках допоміжні зобов'язання є більш самостійними. Вони можуть мати своїм змістом обов'язок сторони надати іншій стороні певну послугу (наприклад, щодо зберігання проданого товару). Така послуга може надаватися безоплатно. Тоді допоміжне зобов'язання є простим (одностороннім). В інших випадках передбачається оплата послуг, хоча б частково (наприклад, ст. ст. 667, 690 ЦК України). При цьому виникає складне допоміжне майнове зобов'язання, що складається з двох зустрічних простих майнових допоміжних зобов'язань.

7. Додатковими є зобов'язання, які передбачені договором або актами цивільного законодавства та виникають на підставі обставин, стосовно яких при укладенні договору не було відомо, настануть вони чи ні. Проте договори, що входять до юридичного складу – підстави додаткових зобов'язань, не є правочинами, вчиненими під відкладальною

умовою, бо вони не відповідають ознакам таких правочинів, які випливають зі ст. 212 ЦК України.

8. Додаткові зобов'язання залежно від їх змісту і моментів виникнення та припинення поділяються на три види: 1) забезпечувальні (акцесорні) зобов'язання; 2) зобов'язання, в правовій формі яких реалізується відповідальність за порушення зобов'язань; 3) зобов'язання, що виникають після припинення основних зобов'язань.

Додаткові забезпечувальні (акцесорні) зобов'язання – це передбачені законом або договором зобов'язання, основним призначенням яких є забезпечення виконання зобов'язань, котрі є щодо них основними, і підставою виникнення яких є юридичні склади, формування яких на момент укладення договору, що був підставою основного зобов'язання, і вчинення правочину на забезпечення виконання цього зобов'язання не було завершено, і які включають порушення основного зобов'язання.

Додаткові зобов'язання, у формі яких здійснюється відповідальність – це додаткові зобов'язання, зміст яких складають обов'язок боржника відшкодувати збитки або обов'язок сплатити суму індексації заборгованості за грошовим зобов'язанням чи сплатити проценти за прострочення виконання грошового зобов'язання.

Додаткові зобов'язання, які виникають після припинення основних зобов'язань – це зобов'язання, що виникають у разі виявлення в період установленого законом або договором строку недоліків у товарах чи результатах робіт, переданих на виконання основних зобов'язань.

9. Недостатня увага до проблеми структури змісту зобов'язальних відносин стала причиною стійкого уявлення про зобов'язання щодо сплати процентів як про додаткові зобов'язання, в той час як регулятивні зобов'язання щодо сплати процентів є основними, бо в них виражається мета кредитора (отримати проценти), а охоронні зобов'язання щодо сплати процентів є додатковими.

10. Основними майновими є не тільки зобов'язання, в формі яких здійснюється передання майна, як воно визначається у ст. 190 ЦК України, а й зобов'язання щодо виконання роботи, надання послуги, що мають майнову цінність. Виокремлення основних майнових зобов'язань є необхідним, оскільки вони мають певну специфіку. Правова невизначеність, яку породжує частина друга ст. 653 ЦК України, зумовлена тим, що в ній ідеться про припинення зобов'язань сторін, у той час як треба було вести мову про припинення на майбутнє основних майнових зобов'язань, що ґрунтуються на договорі, який був розірваний, а також про приведення до стану еквівалентності відносин між сторонами.

До основних організаційних зобов'язань слід віднести тільки зобов'язання, що виникають при укладенні договорів, у тому числі на біржах, при проведенні аукціонів і конкурсів, а також договорів між органами місцевого самоврядування і підприємцями про організацію

підприємницької діяльності, зокрема, про організацію перевезень пасажирів транспортом загального користування.

11. У разі, якщо законодавець покладає на обидві сторони обов'язок укласти відповідний договір, виникає складне (двостороннє) основне організаційне зобов'язання, що складається з двох простих основних організаційних зобов'язань. У кожному з останніх одна сторона несе обов'язок укласти договір, а інша сторона – вправі вимагати від неї виконання цього обов'язку. Численними є прості (односторонні) організаційні основні зобов'язання, в яких лише одна сторона несе обов'язок укласти договір.

12. Для цілей правозастосування необхідно виокремити організаційні не тільки основні, а й допоміжні зобов'язання. Допоміжні організаційні зобов'язання, хоч і є «вбудованими» в основні майнові зобов'язання, все ж для цілей наукового аналізу і правозастосування повинні виокремлюватися. Це допомагає досягненню цілей наукового аналізу та дає можливість правильного правозастосування у випадках, коли спірними є якраз допоміжні організаційні зобов'язання.

13. Окремим видом допоміжних зобов'язань є допоміжні майнові та організаційні зобов'язання, що входять до структури зобов'язальних відносин і служать нормальному розвитку абсолютних правовідносин щодо застави. Суть застави полягає у переважному праві заставодержателя на задоволення своєї забезпеченої заставою вимоги за рахунок предмету застави, тобто правовідносини щодо застави є абсолютними. Але для нормального розвитку абсолютних заставних правовідносин законодавець передбачив виникнення системи допоміжних майнових і організаційних зобов'язань.

14. За межі поняття додаткових забезпечувальних (акцесорних) зобов'язань доцільно було б вивести зобов'язання сплати неустойки і зобов'язання завдатку, оскільки в межах таких зобов'язань реалізується цивільна відповідальність. Додаткові забезпечувальні зобов'язання завдатку і сплати неустойки на відміну від додаткових забезпечувальних зобов'язань поруки і гарантії здатні до самостійного існування у разі припинення зобов'язання.

15. Додаткові забезпечувальні зобов'язання поруки слід відрізнити від основних (забезпечуваних) зобов'язань. Це означає необхідність внесення змін до ст. 556 ЦК України, з якої випливає, що поручитель виконує не зобов'язання поруки, а основне зобов'язання. Якби поручитель виконував основне зобов'язання, то у разі такого виконання поручитель не міг би стати на місце кредитора в основному зобов'язанні, а суброгація, що передбачена частиною другою ст. 556 ЦК України, стала б неможливою.

16. Зобов'язання поруки і гарантії не є правовідносинами, у формі яких поручитель чи гарант несуть відповідальність. Відтак зазначення про те, що «поручитель відповідає» (ч. 1 ст. 553 ЦК України), «гарант відповідає» (ст. 560 ЦК України) із ЦК України слід вилучити.

Формулювання «поручитель поручається» (ч. 1 ст. 553 ЦК України) і «гарант гарантує» (ст. 560 ЦК України) вводять в оману стосовно змісту зобов'язань поруки і гарантії й стали причиною виникнення концепції «права очікування» як змісту цих зобов'язань. Концепція «права очікування» є неприйнятною, оскільки змістом права, що належить особі, не може бути психологічне явище (очікування). Зобов'язання поруки (гарантії) не виникає в момент укладення договору поруки чи видачі гарантії. Формулювання «гарантія є чинною від дня її видачі...» (ч. 2 ст. 561 ЦК України) стосується не зобов'язання гарантії, а гарантії як юридичного факту, одностороннього правочину. Укладення договору поруки, видача гарантії не тягнуть виникнення будь-яких правовідносин і не є вчиненням правочину під відкладальною умовою. Укладення договору поруки, видача гарантії лише започатковує накопичення юридичних фактів, що утворюють юридичний склад, який є підставою зобов'язання поруки чи зобов'язання гарантії.

17. Гарантією може забезпечуватися виконання будь-яких зобов'язань (а не тільки грошових). На відміну від гарантії порука згідно з частиною другою ст. 554 ЦК України може забезпечувати виконання тільки грошових зобов'язань. І лише договором на підставі частини третьої ст. 6 ЦК України може бути передбачено забезпечення порукою виконання зобов'язань, що не є грошовими.

18. Додаткові зобов'язання відшкодування збитків виникають за наявності відповідного юридичного складу і за умови наявності між сторонами зобов'язання, порушення якого є підставою додаткового зобов'язання відшкодування збитків. Зобов'язанням, порушення якого є підставою додаткового зобов'язання відшкодування збитків, може бути основне, допоміжне, а інколи – й додаткове зобов'язання. Визначення видів зобов'язань, порушення яких може тягти виникнення зобов'язань відшкодування збитків, на цей час має здійснюватися згідно з принципом розумності. Враховуючи невизначеність цього критерію, це питання слід вирішити через доповнення ЦК України відповідними правовими нормами.

19. Окремим видом додаткових зобов'язань, у формі яких реалізується цивільно-правова відповідальність, є додаткові зобов'язання сплати процентів відповідно до частини другої ст. 625 ЦК України. Ці зобов'язання виникають при простроченні виконання грошових зобов'язань – основних, допоміжних, а інколи й додаткових забезпечувальних (зобов'язань гарантії, зобов'язань повернення завдатку).

20. Додаткові зобов'язання, що виникають після припинення основних зобов'язань, входять до змісту тих самих зобов'язальних відносин, що й основні (на відміну від зобов'язань відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг, що виокремлюються законодавцем як основні й як такі, що не входять до структури зобов'язальних відносин, у формі яких були передані товари, виконані роботи, надані послуги). Вони мають розглядатись як повноцінні

додаткові зобов'язання, що необхідно як для цілей правозастосування, так і для цілей наукового аналізу та пошуку шляхів удосконалення цивільного законодавства.

21. Крім основних, допоміжних і додаткових зобов'язань, до зобов'язальних відносин входять правовідносини, зміст яких утворюють секундарні права або обов'язки, яким не кореспондують суб'єктивні права. Зокрема, відносні правовідносини, зміст яких складають обов'язки сторони, яким не кореспондують суб'єктивні права, найчастіше пов'язані з перевіркою стороною, що несе зазначені обов'язки, виконання зобов'язання іншою стороною.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

1. Чанишева А.Р. Зміст зобов'язальних відносин: проблеми теорії та практики: монографія /А.Р. Чанишева. – Одеса: Юридична література, 2017. – 476 с.
2. Цивільне право України (традиції та новації): монографія /за заг. ред. Є.О. Харитоновна, Т.С. Ківалової, О.І. Харитонової; наук. ред. Н.Ю. Голубева. – Одеса: Фенікс, 2010. – С. 544-562.

Наукові статті у фахових виданнях України:

1. Чанишева А.Р. Зобов'язальні правовідносини щодо іпотеки /А.Р. Чанишева //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2009. – Вип. 46. – С. 202-209.
2. Чанишева А.Р. Речові та зобов'язальні іпотечні цивільні правовідносини /А.Р. Чанишева //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2010. – Вип. 53. – С. 475-481.
3. Чанишева А.Р. Предмет іпотеки за законодавством України /А.Р. Чанишева //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2011. – Вип. 59. – С. 500-507.
4. Чанишева А.Р. Правове регулювання іпотеки за законодавством України та деяких зарубіжних країн /А.Р. Чанишева //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2012. – Вип. 63. – С. 534-540.
5. Чанишева А.Р. Зміст зобов'язальних іпотечних правовідносин /А.Р. Чанишева //Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія»: Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2012. – Вип. 45. – С. 261-268.
6. Чанишева А.Р. Порука як акцесорне зобов'язання за цивільним правом України /А.Р. Чанишева //Науковий вісник Міжнародного

гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція: збірник наукових праць. – Одеса, 2013. – Вип. 5. – С. 137-139.

7. Чанишева А.Р. Загальна характеристика законодавства України про іпотеку /А.Р. Чанишева //Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2013. – Вип. 48. – С. 324-331.

8. Чанишева А.Р. Правова конструкція застави за цивільним законодавством України /А.Р. Чанишева //Юридичний вісник. – 2014. – № 1. – С. 105-110.

9. Чанишева А.Р. Динаміка цивільного зобов'язання /А.Р. Чанишева //АЛЬМАНАХ ПРАВА. Правовий світогляд: людина і право. – Випуск 5. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. – С.544-549.

10. Чанишева А.Р. Дія актів цивільного законодавства у часі та динаміка зобов'язання /А.Р. Чанишева //Часопис цивілістики. – 2014. – № 16. – С. 163-170.

11. Чанишева А. Поняття додаткових (акцесорних) зобов'язань /А. Чанишева //Юридичний вісник. – 2015. – № 1. – С. 125-131.

12. Чанишева А.Р. Структура змісту зобов'язальних відносин /А.Р. Чанишева //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: зб. наук. праць. Серія: Юриспруденція. – Вип. 13. Т.2. – Одеса, 2015. – С. 4-7.

13. Чанишева А.Р. Зобов'язання гарантії /А.Р. Чанишева //Прикарпатський юридичний вісник: зб. наук. праць. – 2015. – № 3(9). – С. 90-94.

14. Чанишева А.Р. Елементи змісту зобов'язальних відносин /А.Р. Чанишева //Альманах права. Ціннісно-правові засади сучасних інтеграційних процесів в Україні. – Випуск 6. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. – С. 551-557.

15. Chanysheva A. To the problem of emergency of civil obligation /A. Chanysheva //Держава і право: збірник наукових праць. Серія Юридичні науки. Випуск 68 /Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2015. – С. 230-241.

16. Чанишева А. Поняття допоміжних зобов'язань /А. Чанишева //Юридичний вісник. – 2016. – №1. – С. 70-77.

17. Чанишева А.Р. Кредиторські обов'язки у структурі зобов'язальних відносин /А.Р. Чанишева //Держава та регіони: науково-виробничий журнал. Серія: ПРАВО. – 2016. – №3. – С. 47-52.

18. Чанишева А.Р. Системно-структурний метод дослідження змісту зобов'язальних відносин /А.Р. Чанишева //Право України. – 2016. – № 4. – С. 109-115.

19. Чанишева А.Р. Поняття зобов'язальних відносин і загальна характеристика структури їх змісту /А.Р. Чанишева //Часопис цивілістики: науково-практичний журнал. – 2016. – Вип. 20. – С. 43-48.

20. Чанишева А.Р. Допоміжні майнові зобов'язання за цивільним правом України /А.Р. Чанишева //Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах. – Випуск 7. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2016. – С. 401-405.

21. Чанишева А.Р. Допоміжні організаційні, організаційно-інформаційні та інформаційні зобов'язання /А.Р. Чанишева //Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: науковий збірник. – 2017. – Вип.1. Т. 1. – С. 37-41.

22. Чанишева А.Р. Основні організаційні зобов'язання /А.Р. Чанишева //Право і суспільство: науковий журнал. – 2017. – №1. – С. 82-87.

23. Чанишева А.Р. Допоміжні заставні зобов'язання у структурі зобов'язальних відносин /А.Р. Чанишева //Підприємництво, господарство і право. – 2017. – №2. – С. 74-79.

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку:

1. Chanysheva A. Legal peculiarities of additional (accessory) obligations /A. Chanysheva //Legea si Viata (Republica Moldova). – 2015. – Nr.8/2 (284). – P. 104-107.

2. Чанишева А. Акцесорні зобов'язання щодо сплати неустойки /А. Чанишева //Visegrad journal of human rights. – 2016. – №6. – С. 179-184.

3. Чанышева А. Дополнительные обязательства, возникающие после прекращения основных обязательств /А. Чанышева //Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica (Republica Moldova). – 2017. – Nr.1(23). – P. 79-84.

4. Чанышева А. Задаток как вид акцесорных (дополнительных) обязательственных отношений /А. Чанышева //Legea si Viata (Republica Moldova). – 2017. – Nr.2/2 (302). – P. 119-123.

5. Чанышева А. Акцесорные обязательства относительно гарантии /А. Чанышева //Legea si Viata (Republica Moldova). – 2017. – Nr.3/2 (303). – P. 144-148.

Тези доповідей і наукових повідомлень:

1. Чанишева А. Речові іпотечні правовідносини /А. Чанишева //Держава і право: de lege praeterita, instante, future: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Миколаїв, 27-28 листопада 2009 року. – Миколаїв: Іліон, 2009. – С. 198-199.

2. Чанишева А.Р. Зобов'язальні іпотечні правовідносини: окремі аспекти /А.Р. Чанишева //Актуальні проблеми цивільного права та процесу: Матер. Міжнар. наук. конф., присвяч. пам'яті Ю.С. Червоного (м. Одеса, 12 лютого 2010 р.). – Одеса, 2010. – С. 245-247.

3. Чанишева А.Р. Види речових іпотечних правовідносин /А.Р. Чанишева //Правове життя сучасної України: Тези доповідей Міжнар. наук. конф. проф.-викл. і аспірант. складу (21-22 травня 2010 р.). – Одеса: Фенікс, 2010. – С. 433-435.

4. Чанишева А.Р. Окремі аспекти розмежування речових та зобов'язальних іпотечних правовідносин /А.Р. Чанишева //Римське право і сучасність (Шерешевські читання): матер. Міжнарод. наук. конф. (м. Одеса, 4 грудня 2010 р.). – Одеса: Фенікс, 2010. – С. 123-127.

5. Чанишева А.Р. Щодо питання поділу цивільно-правових зобов'язань на основні та додаткові /А.Р. Чанишева //Римське право і сучасність: матер. Міжнарод. наук. конф. (м. Одеса, 28 травня 2011 р.). – Одеса: Фенікс, 2011. – С. 102-104.

6. Чанишева А.Р. Страхування предмету іпотеки /А.Р. Чанишева //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). Т. 1 /відп. за випуск д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін /Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 53-55.

7. Чанишева А.Р. Іпотека як система цивільних правовідносин /А.Р. Чанишева //Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства України на сучасному етапі: матеріали круглого столу (м. Одеса, 9 жовтня 2012 р.) /за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 158-160.

8. Чанишева А.Р. Акцесорні зобов'язання за цивільним правом України /А.Р. Чанишева //Правове життя сучасної України: матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. (16-17 травня 2013 р.) Т.2 /відп. за випуск д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 598-601.

9. Чанишева А.Р. Виникнення поруки та її зміст /А.Р. Чанишева //Проблеми вдосконалення цивільного законодавства про боротьбу з плагіатом і піратством: матер. круглого столу (Одеса, 25 травня 2013 р.) /за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 56-59.

10. Чанишева А.Р. Щодо використання категорії «співмірність іпотеки» у судовій практиці України /А.Р. Чанишева //Нова редакція Конституції України та вдосконалення цивільного законодавства: проблеми гармонізації: матер. круглого столу (Одеса, 13 вересня 2013 р.) /за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 100-103.

11. Чанишева А. Сутність неустойки як цивільно-правової категорії /А. Чанишева //Духовні засади сучасного правогенезису: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «ІХ Прибузькі юридичні читання», 29-30 листопада 2013 року /відп. ред. д-р юрид. наук, проф., академік С.В. Ківалов. – Миколаїв: Іліон, 2013. – С. 229-230.

12. Чанишева А.Р. Іпотека як цивільні правовідносини /А.Р. Чанишева //Приватне право в умовах глобалізації: традиційні цінності та європейські перспективи: збірник наукових праць /за ред. П.М. Шапірка, І.Г. Оборотова. – Миколаїв: Іліон, 2014. – С. 62-64.

13. Чанишева А.Р. Дія актів цивільного законодавства у часі щодо окремих видів зобов'язань /А.Р. Чанишева //Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: [збірник]. – Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2014. – Вип. 21. – Ч.П. – С. 65-68.

14. Чанишева А.Р. Щодо дії актів цивільного законодавства у часі та моменту виникнення правовідносин /А.Р. Чанишева //Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса) у 2 т. Т.1 /відп. ред. В.М. Дрьомін. – Одеса: Юридична література, 2014. – С. 290-292.

15. Чанишева А.Р. До проблеми структури змісту зобов'язальних відносин /А.Р. Чанишева //Приватне право в умовах глобалізації: ключові проблеми модернізації сучасного права: збірник наукових праць /за ред. П.М. Шапирка, І.Г. Оборотова. – Миколаїв: Іліон, 2015. – С. 127-132.

16. Чанишева А.Р. Щодо структури змісту зобов'язальних відносин /А.Р. Чанишева //Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т.2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2015. – С. 466-468.

17. Чанишева А.Р. До проблеми визначення поняття іпотеки /А.Р. Чанишева //Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 14-15 серпня 2015 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2015. – С. 44-46.

18. Чанишева А.Р. Визначення умов гарантії за цивільним законодавством України /А.Р. Чанишева //Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т.2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 464-466.

19. Чанишева А.Р. Основні зобов'язання у змісті зобов'язальних відносин /А.Р. Чанишева //Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васильовського: (до 150-річчя від дня його народження): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 20-21 травня 2016 р.) /упоряд. і відповід. ред. І.С. Канзафарова: Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2016. – С. 219-222.

20. Чанишева А.Р. Допоміжні та додаткові зобов'язання у змісті зобов'язальних відносин /А.Р. Чанишева //Актуальні проблеми захисту права власності: матер. кругл. столу (м. Одеса, 17 черв. 2016 р.) /за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова. – Одеса: Фенікс, 2016.– С. 55-57.

21. Чанишева А.Р. Допоміжні заставні зобов'язання /А.Р. Чанишева //Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса,

20-21 січня 2017 року. – Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2017. – С. 100-103.

22. Чанишева А.Р. Про визнання додаткових зобов'язань, які виникають після припинення основних зобов'язань /А.Р. Чанишева //International Scientific-Practical Conference Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine: Conference Proceedings, January 27-28, 2017. Sandomierz, p. 103-107.

23. Чанишева А.Р. Про необхідність дослідження структури і змісту зобов'язальних відносин /А.Р. Чанишева //Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 3-4 березня 2017 року. – Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2017. – С. 59-61.

24. Чанишева А.Р. Про співвідношення понять договору і зобов'язання /А.Р. Чанишева //Приватне право в умовах глобалізації: сучасні орієнтири правового розвитку: збірник наукових праць /за ред. І.Г. Оборотова. – Миколаїв: Іліон, 2017. – С. 58-64.

25. Chanysheva A.R. The moment of emergency of civil obligations /A.R. Chanysheva //Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 2 /відп. ред. Г.О. Ульянова. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 541-543.

26. Чанишева А.Р. Поняття складних зобов'язань /А.Р. Чанишева //Inovacia pravne veda v procese europskej integracie 10-11 marca 2017 Zbornicprispievkov z medzinarodnavedecko-practicka konferencia. Vydal: Vysoka skola Danubius, Sladkovicovo, 2017, p.139-142.

27. Чанишева А.Р. Додаткові зобов'язання, що виникають після припинення основних зобов'язань /А.Р. Чанишева //Одеські юридичні читання: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 листопада 2017 р.) /за ред. Г.О. Ульянової, уклад. О.В. Дикий, Ю.Д. Батан. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С.62-65.

28. Chanysheva A. Separate aspects of the moment of arising of civil obligations /A. Chanysheva //Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України: матеріали Всеукр. конфер., присвяч. пам'яті І.В. Шерешевського (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.) /за заг. ред. Є.О. Харитонова. – Одеса: Фенікс, 2017. – С. 51-53.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар /За заг. ред. Є.О. Харитонова і Н.Ю. Голубевої. Вид. 5-те, перероб. і доповн. – Харків: ТОВ «Одісей», 2009. – 1208 с. (глава 82 «Відшкодування шкоди», с. 1066-1073).

2. Зобов'язальне право України /За ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. – К.: Істина, 2011. – 848 с. (підр. 3.1 глави 3, с. 82-84).

3. Chanysheva A. Civil Law of Ukraine: Methodological manual on the course of lectures in English. – Одеса: Фенікс, 2011. – 100 с.

4. Цивільне законодавство України: навч. посібник /авт.: Є.О. Харитонов, Т.С. Ківалова, О.С. Кізлова [та ін.]; за ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонova, К.Г. Некіт. – Одеса: Юридична література, 2013. – 332 с. (підрозділ 5.3 «Забезпечення виконання договорів», с. 248-266).

5. Цивільне законодавство України: концепція, категорії, визначення: навч. посібник /авт. кол.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Є.О. Харитонova, канд. юрид. наук К.Г. Некіт. – Одеса: Юридична література, 2014. – 324 с. (підрозділ 5.4 «Забезпечення виконання цивільних зобов'язань», с. 180-186).

6. Цивільне право України: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу /кол. авт., за ред. проф. Є.О. Харитонova, І.В. Давидової, доц. К.Г. Некіт. – Одеса: Фенікс, 2016. – 570 с. (р. 1 «Поняття та способи забезпечення виконання зобов'язання» т. 17 «Забезпечення виконання зобов'язання», пп. 2.1.3, 2.1.29 р. 2 «Неустойка, її види, форми та функції», с. 128-129).

АНОТАЦІЯ

Чанишева А.Р. Зміст зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Міжнародний гуманітарний університет, Одеса, 2018.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням змісту зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України.

У дисертації виокремлено прості та складні зобов'язання, визначено їх поняття, а також поняття основних зобов'язань. Виділено у структурі зобов'язальних відносин допоміжні та додаткові зобов'язання і визначено їх поняття. Обґрунтовано доцільність застосування терміну «зобов'язальні відносини», сформульовано поняття зазначених відносин, надано загальну характеристику їх структури та змісту. Розглянуто цивільно-правові явища, що виходять за межі понять зобов'язання і зобов'язальних відносин. Відмежовано зобов'язальні відносини від суміжних правових категорій (договору, публічних прав, абсолютних прав, зобов'язань, що виникають через завдання шкоди внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг). Виокремлено основні майнові та основні організаційні зобов'язання, з'ясовано їх зміст, моменти виникнення та припинення. Визначено правову природу, сторони, зміст, моменти виникнення та припинення допоміжних

майнових, допоміжних організаційних, організаційно-інформаційних та інформаційних зобов'язань, допоміжних заставних зобов'язань. Охарактеризовано зміст, моменти виникнення та припинення окремих видів акцесорних (додаткових забезпечувальних) зобов'язань (акцесорних зобов'язань сплати неустойки, зобов'язань поруки, акцесорних зобов'язань гарантії, завдатку). Виокремлено додаткові зобов'язання відшкодування збитків, індексації заборгованості та сплати процентів, з'ясовано їх правову природу, зміст, моменти виникнення та припинення. Обґрунтовано існування додаткових зобов'язань, що виникають після припинення основних зобов'язань, охарактеризовано їх зміст, моменти виникнення та припинення.

Сформульовано теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України у сфері регулювання зобов'язальних відносин.

Ключові слова: зобов'язання, зобов'язальні відносини, зміст зобов'язальних відносин, прості зобов'язання, складні зобов'язання, основні зобов'язання, допоміжні зобов'язання, додаткові зобов'язання, цивільне законодавство України.

АННОТАЦИЯ

Чанышева А.Р. Содержание обязательственных отношений по гражданскому законодательству Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Международный гуманитарный университет, Одесса, 2018.

Диссертация является первым в отечественной науке гражданского права специальным комплексным исследованием содержания обязательственных отношений по гражданскому законодательству Украины.

В диссертации выделены простые и сложные обязательства, сформулированы их понятия, а также понятие основных обязательств.

В структуре обязательственных отношений выделены вспомогательные и дополнительные обязательства и определены их понятия.

Обоснована целесообразность применения термина «обязательственные отношения» в научном и нормативном обороте, сформулировано понятие указанных отношений, дана общая характеристика их структуры и содержания.

Обязательственные отношения определены как комплекс гражданско-правовых связей, возникающих между сторонами двухстороннего или многостороннего договора на его основании и на основании договора об обеспечении основных обязательств, а также на иных основаниях, предусмотренных законом (внедоговорные обязательства).

В структуре содержания обязательственных отношений выделены простые и сложные основные обязательства, вспомогательные и дополнительные обязательства и относительные правоотношения, содержание которых составляют секундарные права, а также обязанности, которым не корреспондируют субъективные права и которые выходят за пределы содержания обязательств.

Рассмотрены гражданско-правовые явления, выходящие за пределы понятий обязательства и обязательственных отношений. Обязательственные отношения отграничены от смежных правовых категорий (договора, публичных прав, абсолютных прав, обязательств, возникающих в силу причинения вреда вследствие недостатков товаров, работ, услуг).

Выделены основные имущественные и основные организационные обязательства, выяснены их содержание, моменты возникновения и прекращения. Обосновано, что основными имущественными являются не только обязательства, в форме которых осуществляется передача имущества, как оно определяется в ст. 190 ГК Украины, а и обязательства в отношении выполнения работы, оказания услуги, имеющие имущественную ценность. К основным организационным обязательствам отнесены обязательства, возникающие при заключении договоров, в том числе на биржах, при проведении аукционов и конкурсов, а также договоров между органами местного самоуправления и предпринимателями об организации предпринимательской деятельности, в частности, об организации перевозок пассажиров транспортом общего пользования.

Определены правовая природа, стороны, содержание, моменты возникновения и прекращения вспомогательных имущественных, вспомогательных организационных, организационно-информационных и информационных обязательств, вспомогательных залоговых обязательств.

Охарактеризованы содержание, моменты возникновения и прекращения отдельных видов аксессуарных (дополнительных обеспечительных) обязательств (аксессуарных обязательств выплаты неустойки, обязательств поручи, аксессуарных обязательств гарантии, задатка).

Выделены дополнительные обязательства возмещения убытков, индексации задолженности и выплаты процентов, выяснены их правовая природа, содержание, моменты возникновения и прекращения.

Обосновано существование дополнительных обязательств, возникающих после прекращения основных обязательств, охарактеризованы их содержание, моменты возникновения и прекращения.

Сформулированы теоретически обоснованные предложения по совершенствованию действующего гражданского законодательства Украины в сфере регулирования обязательственных отношений.

Ключевые слова: обязательства, обязательственные отношения, содержание обязательственных отношений, простые обязательства, сложные обязательства, основные обязательства, вспомогательные обязательства, дополнительные обязательства, гражданское законодательство Украины.

SUMMARY

Chanysheva A.R. Contents of relationships of obligations under the civil legislation of Ukraine. – Manuscript.

Thesis for the Degree of the Doctor of Legal Sciences in the specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law. – International Humanitarian University, Odessa, 2018.

The dissertation is the first in the national science of Civil Law special complex research of the contents of relationships of obligations under the civil legislation of Ukraine.

The simple and complex obligations were distinguished in the dissertation, their definition was provided, as well as the definition of the main/basic obligations. Auxiliary and additional obligations were allocated in the structure of relationships of obligations and their concepts were defined. The expediency of application of the term “relationships of obligations” was substantiated, the definition of these relations was formulated and general characteristics of their structure and content were provided. Civil law phenomena that go beyond the concepts of obligations and relationships of obligations were researched. Relationships of obligations were distinguished from adjacent legal categories (agreement/contract, public rights, absolute rights, obligations arising from damage caused due to defects of goods, works, services). The main/basic proprietary and main/basic organizational obligations were singled out, their content, moments of emergence and termination were explored. The legal nature, parties, content, moments of emergence and termination of auxiliary property, auxiliary organizational, organizational-informational and informational obligations, auxiliary mortgage obligations were determined. The contents, moments of emergence and termination of certain types of accessory (additional security) obligations (accessory obligations regarding the payment of the forfeit, suretyship obligations, accessory warranty and deposit obligations) were characterized. The additional obligations of indemnification, indexing of indebtedness and payment of interest were identified, their legal nature, contents, moments of emergence and termination were clarified. The existence of additional obligations that arise after the termination of the main/basic obligations was substantiated, their contents, moments of emergence and termination were characterized.

Theoretically substantiated proposals on the improvement of the current civil legislation of Ukraine in the field of regulation of relationships of obligations were formulated.

Key words: obligations, relationships of obligations, contents of relationships of obligations, simple obligations, complex obligations, main/basic obligations, auxiliary obligations, additional obligations, civil legislation of Ukraine.

Підписано до друку 01.10.2018.
Формат 60x90/16. Ум.-друк. арк. 1,9. Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач ПП «Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.
65009, м. Одеса, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 7777-591.